

İslâm Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfi'nin İdamının Fıkhîliği

Şükrü Özen*

The Crime of Heresy According to Islamic Law and the Legality of the Execution of Molla Lutfi

This article constitutes an attempt to evaluate the act of executing on the charge of heresy Molla Lutfi, one of the foremost Muslim scholars under the sultans Mehmed II (1451–1481) and Bayezid II (1481–1520), in terms of the positive law in effect in the Ottoman realm and the principal sources of this law. To this end, the first section of the article, comprised of two parts, is aimed at showing how, over time, the offense of heresy, which had not even been included in criminal law in the time of the Prophet Muhammad and the Rightful Caliphs, became one of the most serious crimes; and the second part is directed at an examination of the legal side, with focus on the political and social reasons for the execution. As is generally agreed, regardless of the effect of the political reasons and the hostile attitude of the opposition in accounting for the execution of Molla Lutfi, there is no doubt that the decision was made on the basis of Islamic law. Some scholars, taking into consideration the fact that Molla Lutfi rejected the charges made against him, claim that the decision was based on the Malikiyya school of law, at the cost of directly contravening the prevailing Hanafiyya school of law. We, however, counter this assertion and demonstrate that the decision in this critical matter was founded on the Hanafiyya school of law and that, thanks to a sultanical rescript, a special formula was devised to bring to the fore an already existing position of the Hanafiyya school.

Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinin önde gelen âlimlerinden Molla Lutfi'nin zındıklık ithamıyla öldürülmesi olayının tarihî yönü muhtelif çalışmalara konu edilmiş olmakla birlikte, Osmanlı'da yürürlükte olan pozitif hukuk ve bu hukukun ana kaynakları açısından yeterli bir değerlendirilmesi yapılmış değildir. Araştırmacılar genellikle Molla Lutfi'nin öldürülmesini siyasî sebeplere ve muhaliflerinin hasmane tutumlarına bağlarlar. Ancak gerideki asıl sebep, siyasî veya kişisel kin olsa bile, idam kararının şeriata dayandırılarak verilmiş olduğunda şüpheli

* Dr. Şükrü Özen, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

yoktur. Çünkü hasımlarının istedikleri sonuca varabilmek için bile sistem gereği kanun çerçevesinde hareket etmeleri gerekmektedir. İşte böyle bir çerçevede “Molla Lutfi'nin idamı nasıl mümkün olmuş, şeriat adına ona nasıl kıyılmıştır?” sorusunun cevabını bu çalışmada incelemeye çalışacağız.

Bazı araştırmacılar Molla Lutfi'nin kendisine yöneltilen ithamları inkâr ettiği halde, tövbesinin kabul edilmemesini göz önüne alarak onun idam edilmesinde, yürürlükteki Hanefî mezhebine tamamen ters düşülmek pahasına, Mâlikî fihhının tatbik edildiğini ileri sürerler. Ancak idamın Mâlikî mezhebi esas alınarak gerçekleştirildiğinin ileri sürülmesine rağmen aşağıda görüleceği üzere elimizdeki kaynaklar bu hususi olayda Hanefî mezhebi içinde kaldığını, fakat burada özel bir formül geliştirildiğini göstermektedir.

Bu makalede önce Asr-ı Seadet'te ceza hukukunun konusu bile olmayan zındıklık cürmünün zamanla nasıl en ağır bir suç haline geldiği gösterilmeye çalışılarak suç ve cezanın gerekçeleri ele alınacak ve daha sonra incelediğimiz olayla ilgili tarih çalışmalarının vardığı sonuçlar özetlenip dâva biçim ve içerik açısından incelenerek o devirde merî olan hukuk (yani kanunlar) ve bu hukuk sisteminin ana kaynakları açısından dâva konusunun hukukîliği tartışılacaktır. Bu çalışma belli bir meselenin ele alınışı çerçevesinde İslâm hukukunun ilk kaynaklarından Osmanlı'ya gelinceye kadar fikh telakkisinin nasıl değişip salt normatif kurallar halini aldığını göstermeyi de hedeflemiştir.

I. İSLÂM HUKUKUNDA ZINDIKLIK SUÇU VE CEZASI

A. SUÇUN TANIMI:

1. Zındık Kelimesinin Kökeni

Zındık kelimesi, köken itibariyle Farsça'dır ve bu dilden Arapça'ya geçmiştir. Lügatçilerden İbn Düreyd (ö. 321/933) kelimenin Farsça aslının *zinde girây* olduğunu, zira *zinde* kelimesinin Farsça'da “hayat” ve *ger* kelimesinin ise “iş” anlamına geldiğini, dolayısıyla zındığın zamanın sürekliliğini savunan demek olduğunu kaydeder.¹ *Zendeka* kelimesinin darlık anlamına geldiği ve kendi canına darlık getirdiği için zındığın bu kökten türetildiği de söylenmiştir.² Ezherî'nin (ö. 370/980) belirttiğine göre zındık ahirete ve Allah'ın birliğine inanmayan demektir. Sa'leb diye bilinen Ahmed b. Yahyâ (ö. 291/904) bu kelimenin Arapların kullandığı bir kelime olmadığını, çok cimri adam hakkında Arapların “Racülün zendeka ve zindekî (zendekî)” dediklerini ve bu kelimedden halkın ifade ettikleri mânâyı kastettiklerinde ise “mülhid” ve “dehrî” kelimelerini kullandıklarını belirtir.³ Cevherî (ö. 400/1009) ise

1 İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-luga*, Haydarabâd 1345, III, 504-505; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzibü'l-luga*, Kahire 1964, IX, 400; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut ts., “zndk” md., X, 147.

2 İbn Manzûr, a.g.e., a.y.

3 Ezherî, a.g.e., IX, 400; a.g.e., a.y. Aynca bk. İbn Düreyd, a.g.e., II, 260.

zındık diye Seneviyye'den (Dualist) olanlara dendiğini belirterek Arapçalaştırıldığını söyler ve çoğulunun *zenâdika* olduğunu, fiil olarak *tezendeka* ve isim olarak da *zendeka* dendiğini ifade eder.⁴

Tarihçi Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) belirttiğine göre zındık ismi Zerdüş'tün kitabına aykırı yorumları benimseyerek Sasanî İmparatoru Behrâm b. Hürmüz döneminde Maniheizm'i kuran Mani zamanında ortaya çıkmıştı. Şöyle ki: Zerdüş'tün kutsal kitap *Avesta*'yı (*Epista*) getirmiş ve buna *Zend* adıyla bir tefsir yazmıştı. İşte ileri sürdüğü görüşlerinde, indirilmiş olan bu kutsal kitap *Avesta*'ya aykırı düşerek "yorum" demek olan "zend"i benimseyenlere indirilmiş olanın zâhir anlamlarından vazgeçip asıl kitaba aykırı olan yorumu benimseyen anlamında, yorum kelimesine izafetle *Zendî* denmiştir. Araplar bu mânayı İranlılardan alarak kelimeyi "zındık" şeklinde Arapçalaştırmışlardır. Seneviyye'ye zındık dendiği gibi, âlemin ezeli olduğuna inanan ve yaratıldığını reddedenler de bu adla anılmıştır.⁵ Bu iddiayı bazı oryantalistler eleştirmiştir. J. Darmsteter tarafından ileri sürülen ve P. Sebastian Ronzevalle tarafından da paylaşılan bir iddiaya göre zındık kelimesinin *Avesta*'nın yorumu anlamındaki "zend" ile bir alakası bulunmamakta, zira *zend* kelimesi daha önce *Avesta*'da da geçmiş ve eski Farsça'da bu kelime "büyücü kanunu" veya doğrudan "büyü" anlamına gelmektedir. Yorum anlamındaki "zend" ile bu kelime şeklen de birbirine benzemezler; "zend" kelimesi "zentî" kelimesinden türemiş iken "zende" ise yalnızca büyü anlamındadır ve dolayısıyla "zendî" eski zamanlarda kötü inançlı, çirkin şeyler yapan büyücü demektir.⁶ H. H. Schaefer ise Mes'ûdî'yi haklı bularak Darmsteter'i eleştirir.⁷ Nitekim İslâmî dönemde zındıkların Kur'ân ayetlerini genel Müslüman kitleye aykırı biçimde yorumlayan insanlar olmaları, bu anlam yakınlığının bir göstergesi olarak algılanabilir.

Kelimenin kökeni üzerinde anlaşamamış olsalar da, gerek Arap dilcilerine ve gerekse oryantalistlere göre zındık kelimesi Arapça değildir ve *Avesta*'nın yorumunun adı *Zend*'dir. Öte yandan İslâm'ın ilk dönemlerinde zındık kelimesinin Maniheizm ile irtibatlandırıldığı da araştırmacılar arasında genellikle kabul görmektedir.

-
- 4 Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sihâh* (nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut 1990, IV, 1489; İbn Manzûr, *a.g.e.*, a.y.
  - 5 Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürûcu'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1964, I, 250-251. Harizmî (ö. 387/997), Sa'deddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve öğrencisi Alâeddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'ye (ö. 841/1438) göre de zındık kelimesi aslında İran İmparatoru Kubâd zamanında Mazdek'in ortaya koyduğu ve Mecûsîlerin peygamber olduğuna inandıkları Zerdüş'tün kitabının (*Avesta*) yorumu olan *Zend* adlı kitaba mensup kimse demektir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kâtib el-Harizmî, *Mefâtihu'l-ulûm*, Kahire 1923, s. 25-26; Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1989, V, 227; Alâeddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî, *Ma'rifetü'z-zındık min gayrihi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, vr. 8a.
  - 6 P. Sebastian Ronzevalle, "Aslu kelimesi zındık", *el-Maşruk*, Beyrut 1898, I, 683-684. Oryantalistlerden Bevan, zındık kelimesinin Aramice zeddik kökünden ve Vollers ise Yunanca'dan geldiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu iddialar A. Sıddîkî tarafından reddedilmiştir. Bk. Louis Massignon, "Zındık", *Dâiretü'l-maârifü'l-İslâmiyye* (Ar. Ebû Rîde), Kahire 1933 -, X, 441.
  - 7 Massignon, *a.g.m.*, X, 440.

İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) Müslüman gözüküp zındıklıklarını gizleyen Maniheizt teologların önde gelenlerinin adlarını sıraladıktan sonra bunların Seneviyye anlayışı ve bu inanca mensup kimselerin görüşlerini destekleyen kitaplar yazdıklarını ve bu alanda İslâm kelâmcıları ile polemiklere girdiklerini belirtir.⁸

2. Zındık Kavramının Tanımı

Kelimenin kökeni hakkında yapılan tartışmaların da, ortaya koyduğu üzere, zındık terimi Arap olmayan kültürlerden İslâm kültür havzasına geçmiştir. Nitekim bu terim Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde geçmemektedir. İslâm literatüründe ilk kez Hz. Ali zamanında yaşanan bir olay münasebetiyle zındıklardan söz edilir. Buhârî'nin (ö. 256/870) *es-Sahih*'inde kaydettiği bu rivayette geçen "ze-nâdika" kelimesi⁹, Ahmet Yaşar Ocak'ın da ifade ettiği üzere, bir anakronizm gibi gözükmekte ve dolayısıyla hadisin sıhatini tartışmalı hale getirmektedir.¹⁰ Nitekim aynı rivayetin bazı varyantlarında zındıklar ifadesi yerine "kavim", bazılarında "mürtedler", bazılarında "gizlice putlara ibadet eden insanlar" ifadeleri yer almaktadır.¹¹ Beyhakî de bu rivayeti "mürtedler veya zındıklar" şeklinde tereddütlü kaydeder.¹² Bütün bunlar gösteriyor ki muhtemelen bu olayın râvilerinden biri, olayda sözü edilen şahıslar hakkındaki suçlamalara bakarak onları kendi dönemindeki terimi kullanmak suretiyle nitelemek yoluna gitmiştir.

İslâmî literatürde zındık teriminin ilk kez ne zaman tanımlandığı bilinmemekle birlikte, terimle ilgili ulaşabildiğimiz en eski açıklama İmâm Mâlik'e aittir. İmâm Mâlik *Muvatta*'da "Zındıklar küfrü gizler, Müslüman olduklarını ilan ederler." demiş¹³ ve bu açıklama Cessâs (ö. 370/981), Kâdî Ebû Ya'lâ (ö. 458/1066), Ebû'l-Velîd İbn Rüşd el-Kurtubî (ö. 520/1126), Muvaffakuddîn İbn Kudâme (ö. 620/1223), Râfî (ö. 623/1226), İbn Cüzey (ö. 741/1340) ve Burhâneddîn İbn Müflih (ö. 884/1479) gibi farklı mezheplere mensup birçok âlim tarafından aynen benimsenmiştir.¹⁴

8 İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâh el-Verrâk, *el-Fihrist* (nşr. Rızâ - Teceddüd), Tahran 1971, s. 401. Burada ayrıca gerçekte Maniheizt anlayışı benimseyen, ancak Müslüman gözükken şairlerin ve devlet adamlarının adları da sıralanmaktadır. İbnü'n-Nedîm'in bu zındıklar listesini Kâdî Abdülcebbar'ın verdiği Seneviyye listesi ile karşılaştır. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî* (nşr. Mahmûd Muhammed el-Hudayf), Kahire 1963, V, 9.

9 Buhârî, "İstîtâbe" 2.

10 Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s. 63.

11 Aynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ts., XIX, 264 (1348 baskısından ofset).

12 Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Mekke 1994, VIII, 195. Zındıklara ne gibi bir uygulamada bulunulacağı ile ilgili olarak nakledilen birbirleriyle çelişen iki ayrı rivayet için bk. Beyhakî, a.e., VIII, 201; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1992, XII, 287.

13 İmâm Mâlik, *Muvatta*, "Akziye" 18.

14 Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed es-Sâdık Kamhavî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1985, I, 29; Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-Mesâilü'l-fikhiyye min Kitâbi'r-rivâyeteyn ve'l-vecheyn* (nşr. Abdülkerim b. Muhammed el-Lâhim), Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1985, II, 305; İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehdât* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1988, I.

Zaman içinde zındık kavramı hakkında farklı tanımlamaların ortaya çıktığı görülmektedir. Nevevî (ö. 676/1277) zındığı “Şeriatı bütün olarak inkâr edendir.” diye tanımlamaktadır.¹⁵ Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) ise zındığın tanımı konusunda ihtilaf edildiğini belirttiikten sonra, muhtelif âlimlerce yapılan şu tanımları sıralar: Bir görüşe göre münafık gibi küfrünü gizleyip Müslüman gözükendir; bir görüşe göre iki yaratıcının varlığını kabul eden Seneviyye'den bir gruptur; bir görüşe göre dini olmayandır (dinsiz); bir görüşe göre Zerdüş'tün *Zend* adı verilen kitabına uyanlardır; bir görüşe göre Sebâiyye denilen bir Râfizî taifesi olup Hz. Ali'nin tanrı olduğunu iddia etmişlerdir, reisleri ise aslen Yahudi olan Abdullah b. Sebe'dir.¹⁶

Zındık, İslâm literatüründe “imani olmayan kişi” anlamına gelen kâfir kavramı kapsamında değerlendirilir. Zındık teriminin ifade ettiği anlamın daha iyi anlaşılabilmesi için ilişkili olduğu kavram kümesine dahil diğer terimlerin anlamlarını ortaya koymak gerekirse: Gerçekte kâfir olan bir kimse inanmış gözükürse buna “münâfık”; Müslüman olduktan sonra kâfir olmuşsa İslâm'dan döndüğü için “mürted”; iki ya da daha çok tanrının varlığına inanırsa ulûhiyet konusunda ortak kabul ettiği için “müşrik”; yürürlükten kaldırılan dinlerden ve kitaplardan birine inanan Yahudi ve Hıristiyan gibi kimselere “kitâbî” (ehl-i kitâb); zamanın ezeli olduğuna inanıp hâdiseleri ona nispet eden kimseye “dehrî”; yaratıcının varlığını kabul etmiyorsa “muattıl” ve Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul edip İslâm'ın simgeleri olan hususları (şeâiru'l-İslâm) yerine getirmekle birlikte ittifakla küfür kabul edilen inançları içinde gizleyen kimseye “zındık” adı verilir.¹⁷ Alâeddîn el-Buhârî mülhidi de ayrı bir kategoride ele alarak “Batıl inançları içinde gizlemekle birlikte, Bâtıniyye ve Vücûdiyye'nin yaptıkları gibi fasit te'villerle kadınların ve diğer haramların helâl olduklarını savunan kimse.” diye tanımlar.¹⁸ Verilen farklı tanımlardan da anlaşılacağı üzere bu sınıflama bütün İslâm tarihi boyunca kabul edilmiş olmayıp literatürde zındık, mülhid, dehrî, muattıl vs. terimlerin birbirleri yerine kullanıldıkları olmuştur.¹⁹

Teorik çerçevesi hakkında farklı kanaatler bulunduğu gibi, şahıslara yönelik zındıklık suçlamalarında da zaman zaman sübjektif değerlendirmeler görülmektedir. İslâm tarihinde umumiyetle zındıklık suçlamalarında sıkça adı geçen İbnü'r-Râvendî'nin zındıklara karşı *Kitâbü'r-Red ale'z-zenâdika* adıyla bir eser yazmış olması²⁰ bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Zındıklık suçlamalarında aşırı gidil-

52; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbî el-Gırnâî, *el-Kavânînu'l-fıkhîyye*, Tunus 1982, s. 370; İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 159; Râfîî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvîni, *el-Aziz Şerhu'l-Veciz* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcüd), Beyrut 1997, XI, 114; Burhâneddîn İbn Müflîh, Ebü İshâk İbrahim b. Muhammed, *el-Mübdi' fi şerhi'l-Mukni'*, Beyrut 1979, IX, 179.

15 Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1972, I, 207.

16 Aynî, *a.g.e.*, XIX, 263-264.

17 Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, V, 227; Alâeddîn el-Buhârî, *Ma'rifetü'z-zındık min gayrihî*, vr. 8a.

18 Alâeddîn el-Buhârî, *a.g.e.*, a.y.

19 Meselâ bk. Ebü'l-Velîd el-Bâcî, Süleymân b. Halef et-Tücibî, *el-Müntekâ*, Kahire 1331-1332/1913, V, 282.

20 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 217.

diği, bazan Allah'ın cennette görülebileceğini inkâr gibi kelâmî bir meselenin²¹, bazan da âlimlerin geniş ruhsatlar içeren fetvaları ve bunların delillerini ele alan bir kitap yazmak gibi fikhî bir meselenin²² zındıklık suçlamalarına konu teşkil ettiği görülmektedir.

Alâeddîn el-Buhârî, dönemindeki insanların, kendisinden küfrü gerektiren bir fiil ya da söz çıkan herkesi zındık diye isimlendirdiklerini belirtir.²³ Felsefe kitapları karşısında mü'minlerin nasıl tavır takınacaklarına dair sorulan bir fetvaya verdiği cevapta, Ebussuud Efendi de bir yaratıcı kabul etmeyip bütün olayları zamana isnat eden materyalist filozoflar (Dehriyyûn) ile bütün varlıkları tabiata nispet edip yaratıcıyı kabul etmekle birlikte yeniden dirilişi inkâr eden tabiatçı filozofları (Tabiiyyûn) zındık olarak niteler.²⁴ XVI. yüzyıl başlarında Behrâm Kethudâ Medresesi Müderrisi Nadajlı Sarı Abdurrahman yeniden diriliş, cennet, cehennem, sevap ve azabı tamamen reddetmesi sebebiyle zındıklık suçlamasıyla idam edilmeden önce bu konuları Anadolu Kadıaskeri Es'ad Efendi ile tartışmış ve kadıaskerin söz konusu meselelerle ilgili olarak aktardığı ayetleri oldukça aykırı şekilde yorumlaması sonucu kadıasker onun zındık olduğuna ikna olmuştu.²⁵ Bu olayda zındık inancını gizleyen biri olarak değil, aksine ayetleri ilk anlamlarını ters yüz eden bir biçimde yorumlayarak da olsa, kabullenen ve metaryalist bir bakış açısıyla iddialarını açıklıkla ortaya koyan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zındık teriminin kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerde, bu terimin daha çok Maniheizm ile irtibatlandırılmasına karşılık Fâtımî propagandasının Abbâsî hakimiyetindeki topraklara sızarak yoğunlaştığı asırlarda daha ziyade Bâtûnîlik (İsmâîliyye) ile irtibatlandırıldığı dikkati çekmektedir.²⁶ Bilhassa Memlûklar ve Osmanlılar döneminde heretik tasavvufî hareketler zındıklık olarak nitelendirilmiştir.²⁷

21 Kâdî İyâz, İyâz b. Mûsâ, *Tertibü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rîfeti a'lâmi mezhebi'l-İlmâm Mâlik* (nşr. Ahmed Bükeyr Mahmûd), Beyrut 1967-68, 1/2, 474.

22 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 211.

23 Alâeddîn el-Buhârî, *a.g.e.*, vr. 8a-b. Buhârî çağının örfü haline gelen bu anlayışı "Kendisinden küfrü mücip bir fiil ya da söz çıkan herkes zındık sayılsaydı o zaman şeriatın mürtet sayıp kendisine tövbe teklif edilmesini vâcib kıldığı ve tövbe ettikten sonra da o kişinin, içlerinden birini kasıtlı olarak öldüren kimsenin Allah tarafından ebedî cehennemde kalacağı belirtilen, kendisine gazap ve lânet edilen ve büyük bir azap hazırlanan mü'minler zümresine dahil olacağına hükmedilen kişi kimdir?" diyerek şiddetle eleştirir.

24 Ebussuud Efendi, *Mes'ele fi hakkı ulûmi'l-hikme ve'l-hukemâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3677, vr. 170a.

25 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1286, I, 184; Naîmâ, *Târîh*, İstanbul 1281, I, 313-314.

26 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 66; Kâdîhân, Fahreddîn Hasan b. Mansûr el-Özcendî, *el-Fetâva'l-Hâniyye (el-Fetâva'l-Hindiyye)*'nin kenarında, el-Matbaatü'l-Kübrâ, Bulak 1310/1892, III, 588; Râfî, *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*, XI, 114. Cessâs'a göre (imamları) zındığın tövbesinin kabul edilmemesini söylemeleri diğer zındıklar gibi küfte inandıkları bilinen İsmâîliyye ve sair mühlidlerin tövbeye davet edilmemelerini ve tövbe ettiklerini gösterebilecekleri öldürülmelerini gerektirir.

27 Genel şer'î hükümlerin ahlaklar ve halk için olduğu, evliya ve havâssın bu naslara ihtiyaçları olmadığı görüşü hakkında Kurtubî (ö. 671/1273) "Bu söz zındıklıktır, küfürdür. Söyleyen tövbeye davet edilmeden öldürülür; bu söz varken soru ve cevaba gerek yoktur." demektedir. bk. Kurtubî, Ebû Abdûllah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân*, Kahire 1966, VII, 39.

3. Zındık ve Münâfık Kavramları

Genel küfür kavramı kümesine dahil kavramlar içerisinde en çok zındık ve münâfık terimleriyle ifade edilen kavramsal çerçeve birbiriyile iç içe bir görünüm arz etmektedir. Zındık teriminin İslâm hukuku kaynaklarında verilen tanımının Kur'ân ve hadislerde geçen münâfık terimi ile ifade edilen kavramsal çerçeveye oturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim birçok âlim bu terimlerin aynı anlama geldiğini tasrih etmiştir. İmâm Mâlik'e zındıklığın ne olduğu sorulunca: "Hz. Peygamber döneminde münâfıkların yaptıkları gibi inanmış gözüküp küfrü gizlemektir. O (zaman münâfıklık olan) bu gün bizdeki zındıklıktır." cevabını vermiştir.²⁸ Hanbelîlerden Muvaffakuddîn İbn Kudâme de zındığın münâfıkla aynı olduğunu belirttiikten sonra "Hz. Peygamber asrında münâfık diye adlandırılırdı; bugün ise zındık diye adlandırılır." derken²⁹ birçok fıkıh eserinde zındık ve münâfık terimlerinin eş anlamlı olduğu ifade edilmektedir.³⁰ Münâfığı küfrünü gizleyip inanmış gözükene diye tanımlayan Cessâs'ın, zındığı da benzer biçimde tanımlaması³¹ ve zındıkla ilgili ahkâmı münâfıklardan söz eden ayetlerin tefsirinde tartışması onun da bu terimleri eş anlamlı gördüğünün bir ifadesidir.

Bazı âlimler ise zındık ile münâfığın farklı kavramlar olduklarını ortaya koymaya çalışırlar. Teftâzânî ve Alâeddin el-Buhârî'ye göre gerçekte kâfir olan bir kimse inanmış gözükürse buna "münâfık"; Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul edip İslâm'ın sembelleri olan hususları (şeaîru'l-İslâm) yerine getirmekle birlikte ittifakla küfür kabul edilen inançları içinde gizleyen kimseye "zındık" adı verilir.³² Her ikisi de neticede gerçek inancını gizlemekte, ancak münâfık gerçekte bir bütün olarak İslâm'ı kabul etmemekle birlikte zındık esas itibarıyla İslâm'ın temel inançlarını benimseyip pratiğini yerine getirmekte, ancak bazı temel konularda aykırı inançlara sahip bulunmaktadır.

İbnü'l-Hümâm'a göre ise zındık bir dine mensup olmayan (dinsiz) demek iken, münâfık küfrünü gizleyip Müslüman gözükendir. Tövbesinin kabul edilmemesi noktasında münâfığın hükmü zındıkla aynı olmalıdır. Çünkü zındık hakkındaki bu hüküm, her hangi bir dine inanmama şeklindeki küfrünü gizlediğinde, açıkladığı tövbeye güvenilemeyeceği içindir. Münâfık da gizleme konusunda onun gibidir. Gerçekte tövbesi kabul edilmeyip öldürülen münâfıktır. Zındığın da aynı hükme tabi olabilmesi için herhangi bir dine inanmama şeklindeki küfrünü gizleyip ele geçirilinceye kadar, Arap olduğu halde İslâm veya bir başka dine mensup olduğunu açıklamaması gerekir. Tövbe edinceye kadar bu açıklamayı yaptığı farzedilse, küfürlerini

28 İbn Abdülber en-Nemeî, *el-Temhid*, X, 154; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 199.

29 İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 159.

30 İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehehdât*, I, 52; Şemseddin Ebü Abdullah Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Furû'* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Beyrut 1985, VI, 170.

31 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 30. Cessâs "Bizi ancak zaman yok eder." diyerek hakîm bir yaratıcıyı inkâr eden ve hâdiseleri yaratanın zaman ve vaktin geçmesi olduğunu söyleyen Kureyşlileri zenâdika (Zenâdikatü Kureyş = Kureyş'in zındıklan) diye niteler. Bk. Cessâs, *a.g.e.*, V, 266.

32 Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsıd*, V, 227; Alâeddin el-Buhârî, *Ma'rifetü'z-zındık min gayrihi*, vr. 8a.

açıklayan diğer kâfirlerin tövbelerini açıklamalarında olduğu gibi tövbesinin kabul edilip öldürülmemesi gerekir. Şarabın haramlığı gibi zarûriyyât-ı diniyyeden birini gizliden inkâr eden, ancak açıktan haram olduğunu söyleyen kimse için de durum aynıdır.³³

Fakihler zındık hakkındaki ahkâmı belirlerken, özellikle münâfıklar hakkındaki ayet ve hadisleri referans alarak bir bakıma aralarındaki paralelligi zımnen kabul etmektedirler. Nitekim zındıklığın cezasının idam olduğunu, ancak tövbekâr zındığın tövbesinin kabul edileceğini savunan âlimler görüşlerini desteklemek için münâfıklar hakkındaki ayet ve hadisleri delil olarak kullanmaktadır.³⁴ Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber'in münâfıkları öldürmemesi ve hicri ikinci asırda ortaya çıkan münâfık tipinin daha çok Sasanî kökenli kişiler arasında yaygın olması gibi tarihi sebeplerden ötürü münâfık terimi yerini zındık terimine bırakmıştır.

B. SUÇUN KAPSAMI

İslâm tarihi boyunca hangi söz ve davranışların kişiyi İslâm dairesi dışına çıkaracağı konusu öncelikli olarak kelâm literatüründe ve cezaya konu olup olmaması bakımından da fıkıh literatüründe ele alınıp işlenmiştir. Fıkıh eserlerinin "irtidâd" veya "istihsân-kerâhiyye" yahut müstakil "elfâz-ı küfür" bölümlerinde kişinin İslâm'dan çıkıp küfre girmesine sebep olan söz ve davranışlar ele alınmış, daha geç dönemlerde ise konuyla ilgili müstakil eserler yazılmıştır.³⁵ Mükellef bir şahsın İslâm'la ilişkisini kestiğini gösteren söz ve fiiller kasıtlı olsun, alay tarzında olsun, inanarak olsun veya olmasın dünyevî ahkâm bakımından küfür sayılmıştır.³⁶ Cebir olmadıkça küfür sözü söylemekte şaka ve ciddiyet arasında fark bulunmadığı da ifade edilmiştir.³⁷

İbn Cüzey küfrü gerektirdiği konusunda aykırı görüşün bulunmadığını söylediği hususları şöyle sıralar: Allah'ın varlığını ya da birliğini kabul etmemek, Allah ile birlikte bir başkasına ibadet etmek; Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsîlik yahut Sâbiîlik dinlerine mensup olmak; hulûl yahut tenâsüh (reenkarnasyon) anlayışını benimsemek, Allah'ın diri yahut her şeyi bilen olmadığına inanmak, sıfatlarından birini kabul etmemek, âlemi başkası yarattı demek, O'nun bir başkasından doğduğunu söylemek; gerçek anlamıyla Allah'ın yanında oturduğunu veya O'nun katına

33 İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethu'l-kadir*, Bulak 1316, IV, 408.

34 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 29.

35 Elfâz-ı küfür kavramı ve bu alanda yazılan literatür için bk. Ahmet Saim Kılavuz, "Elfâz-ı küfür", DİA, XI, 26-27.

36 Gazzâlî, *el-Vecîz* (şerhi *el-Azîz* ile birlikte), XI, 97. Fahreddin er-Râzî küfür tanımında kelâmcıların zorlandıklarını ifade ederek kendisi "Peygamberin getirdiği kesin olarak (zarûreten) bilinen herhangi bir şeyde onu tasdik etmemek" diye tanımlar ve: "Yaratıcının varlığını ve âlim, kâdir, muhtâr, bir, noksanlardan ve kusurlardan münezzehe olduğunu; Hz. Muhammed'in peygamberliğini, Kur'an-ı Kerîm'in sıhhatini; namaz, zekât, oruç ve haccın farz oluşu, faiz ve şarabın haramlığı gibi Hz. Muhammed'in dininden olduğu kesin olan şer'î hükümleri inkâr eden kâfir olur." der. Bk. *Mefâithu'l-gayb*, II, 37-38.

37 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 348-349.

yükseldiğini (urûc) iddia etmek, âlemin kadim olduğuna inanmak veya bütün bunlarda tereddüt etmek; Peygamber Efendimiz'den sonra birinin peygamberliğini kabul etmek, peygamberlerin yalan söyleyebileceğini savunmak, peygamberliğin Araplara özgü olduğunu söylemek, kendisine vahiy geldiğini veya dünyada iken gerçekten cennete girdiğini iddia etmek, bütün sahabeyi tekfir etmek, dinden olduğu zarurî olarak bilinen bir şeyi inkâr etmek, Hıristiyanlara özgü kıyafetle kiliselere gitmek, bazı evliyanın ibadet sorumluluğunun kalktığına inanmak, Kur'ân'dan bir veya daha çok harfi inkâr etmek, Kur'ân'a ek yapmak veya onu değiştirmek veya mucize olmadığını savunmak, sevâp ve azap manevidir veya imamlar peygamberlerden daha üstündür demek.³⁸

Şu halde suçun esasını imanla bağdaşmayan söz ve davranışlar olarak tanımlanan küfür fiili oluşturmaktadır. Zındık hükmü verebilmek için Müslüman olduğunu söyleyen ve mükellefiyet şartlarını taşıyan bir şahsın gönül rızasıyla küfür sayılan bir söz söylemesi veya bir davranışta bulunması şartı aranmaktadır. Sadece kâfirler tarafından söylenebilecek veya yapılabilecek söz ve davranışlarda bulunmak onun küfrünün alâmetleri olarak görülmüş ve buna göre hukukî hüküm verilmiştir.³⁹ Mamafih kimi zaman farklı İslâm anlayış ve yorumlarına dayalı söz ve davranışlar, bağnaz muhalifler tarafından –muhtemelen siyasî etki ile de – küfür ve zındıklık olarak değerlendirilmiş ve bununla da hasmın ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

C. SUÇUN İSPATI

İslâm inanç sisteminde, "İman ve küfür, aslı itibarıyla, kalbe ait bir fiil olması hasebiyle hiç kimse kimsenin imanını ve küfrünü kesin olarak bilme imkânına sahip değildir." ilkesi benimsenmiştir. Kişiler iç dünyalarını dışa, olduklarından farklı yansıtılabildikleri için İslâm hukuku kişilerin dışa yansıttıkları inanç yapılarını esas alarak buna bağlı hükümler düzenlemiş ve bu teknik olarak "Hüküm zâhire göre göredir." diye ifade edilmiştir. Zındık, küfrünü ortaya koyma niyeti taşımadığı gibi, aksine gerçek inancını gizlemek için çaba sarf etmektedir. Böyle bir gizli inancın ortaya çıkarılması bile başlı başına müşkil bir problemdir. Ancak dışa yansıtılan inancın iman veya küfür olup olmadığını bilmek için bazı objektif kriterler de getirilmiştir. Ebû Leheb, Firavun gibi doğrudan Kur'ân'da küfürleri tasrih edilmiş kişilerin küfürlerinin vahye dayalı olarak ispatı bir yana bırakılacak olursa, doktrinde küfrün ispatı iki yolla mümkündür:

1. Şahsın küfrünü ikrâr etmesi,
2. Yahut şahsın küfrüne açıkça delâlet eden, yani ancak bir gayri müslimden vâki olabileceği vahiy yoluyla ifade edilen bir fiilde bulunduğu veya bir söz söylediğine en az iki güvenilir şahidin tanıklık etmesi.

³⁸ İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fikhîyye*, s. 370.

³⁹ Fahreddin er-Râzî, a.g.e., II, 38.

İkrar dışındaki ispat yollarında kişi gerçek inancını kamuoyundan hâlâ gizlemekte ısrarlı olduğuna göre, bunu ancak güven duyduğu bir ortamda dile getirmiş olmalıdır. Nitekim Ebü'l-Velîd İbn Rüşd "Zındık, konuşma ve tartışma esnasında, konuştuğu ya da tartıştığı kişiler karşısında küfür kapsamına giren söz söylediği vakit, buradan onun savunduğu görüşe gerçekten inandığı kesin olarak anlaşılır." demektedir.⁴⁰ İbnü'l-Hümâm'a göre de zındığın durumunu bilmenin yolu ya bazı insanların bunun farkına varması yahut kendisinin güvendiği birine sırrını açmasıdır.⁴¹ Râfîi ise "Halvette (tenhada) iken şahitlerin onun küfrü gerektiren sözü söylediğine muttali olmalarıyla küfrü ispatlanabilir." demektedir.⁴²

D. SUÇUN FIKHİLİĞİ VE KANUNİLİĞİ

Zındıklığın cezai müeyyide gerektiren bir suç sayılıp sayılmaması konusu, temel İslâmî kaynaklarda açıkça yer almadığı, hatta münafıkların Asr-ı Saâdet'teki konumları göz önüne alındığında dünyevî bir ceza verilmemesi yönü ağır bastığı, ancak öte yandan İslâm'ın içinde yıkıcı faaliyetlere karşı tedbir alınması, Hz. Peygamber'e hakaretin cezasız bırakılmaması gibi kamu yararı ilkesi göz önüne alındığında ise bir tür cezaya çarptırılmaları gerektiği şeklindeki karşıt deliller karşısında İslâm âlimleri küfrünü açıklayan zındığın öldürülmesi konusunda ihtilâfa düşmüş; tövbeye davet edilip edilmeyeceği, inançlarının propagandasını yapıp yapmaması arasında fark bulunup bulunmadığı, dinden dönme suçunun tekerrür edip etmemesi ve İslâm'a dönüşünün kendiliğinden olması veya farkına varıldıktan sonra olması halleri göz önüne alınarak farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁴³

Doktrinde zındığın hukukî durumu incelenirken daima münafıklarla ilgili ayetlere, sünnet ve hadislere referansta bulunmaktadır. Bu bakımdan önce Kur'ân'da Hz. Peygamber'e münâfıklara nasıl davranması emredildiğini kısaca ortaya koyduktan sonra Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarından örnekler vermek istiyoruz.

1. Hz. Peygamber'in Münâfıklarla İlgili Uygulaması

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e münafıkların aleni hallerini kabul etmesi, içlerini Allah'a havale etmesi ve onlarla ilim ve hüccet ile cihatta bulunması emrolunmuştur. Allah, ona münafıklardan yüz çevirmesini ve onlara karşı sert olmasını, gönüllerine hitap etmesini emretmiş; onların cenaze namazlarını kılmasını ve kabirleri başında kendilerine dua etmesini ise yasaklayıp başışlanmalarını dilese bile, Allah'ın onları asla başışlamayacağını bildirmiştir.⁴⁴

40 İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, XVI, 364.

41 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, IV, 408.

42 Râfîi, *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*, XI, 114. Osmanlı dönemindeki bir ilhad hadîsesi ile ilgili olarak kaleme alındığı anlaşılan anonim *Risâle fi keyfiyeti subûti'l-ilhâd ve vücûbi katli'l-mülhid* (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 761, vr. 50a) adlı eserde ilhadın ispat yollarının üçüncüsü olarak tevâtür, yani halk arasında birinin mühlid olduğunun yayılması gösterilmektedir.

43 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 50.

44 İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr, *Zâdû'l-meâd fi hedyi hayri'l-'ibâd* (nşr. Şuayb Arnavut - Abdülkâdir Arnavut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981, III, 161. İbn Kayyim şu ayetlere işaret etmektedir: en-Nisâ, 4/63; et-Tevbe, 9/73, 80, 84; et-Tahrîm, 66/9.

İbnü't-Tallâ' (ö. 497/1104): "Meşhur musanneflerden hiçbirinde Hz. Peygamber'in bir mürtedi ya da bir zındığı öldürdüğüne dair herhangi bir şey bulunmamaktadır." demektedir.⁴⁵ Ebü Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) de inanmış gözüküp küfrünü gizleyen münafıkları Hz. Peygamber bildiği ve onların tamamı veya çoğunluğu hakkında şahitler bulunduğu halde öldürmediği tespitini yapar.⁴⁶ Beyhakî *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinde "Zındık olsun veya olmasın kanı haram kılan Müslümanlık" adıyla bir bölüm açmış ve burada Hz. Peygamber'in münafıklarla ilgili uygulamalarını ele alan rivayetlere genişçe yer vererek⁴⁷ Müslüman ahkâmının uygulanması için kişinin kendi beyanının yeterli ve zındıklarla münafıklara yapılması gereken hukukî uygulamanın aynı olduğunun altını çizmiştir. Şimdi Hz. Peygamber'in münafıklarla ilgili tavrını gösteren bazı rivayetleri sıralayalım:

a. Hz. Peygamber hicretin dokuzuncu yılı Recep ayında (Ekim 630) vuku bulan Tebük Savaşı'na çıkılmadan önce münafıkların açık küfürlerini öğrendiği halde, onları öldürmeyip serbest bırakmıştır.⁴⁸ Tebük Seferi hakkında münafıklar Hz. Peygamber'i kastederek "Bu adam Şam'ın saraylarını ve kalelerini fethetmeyi mi umuyor? Heyhat, heyhat!" demişler ve Allah bu durumu (et-Tevbe, 9/65) ayetiyle Peygamber'ine bildirince de şaka yaptıklarını söylemişlerdi.⁴⁹

b. Cülâs b. Süveyd b. Sâmit "Muhammed'in getirdiği hak ise gerçekten biz merkeplerden daha kötüyüz." demiş, daha sonra ise demediğine dair Allah'a yemin etmiştir. "Gerçekten küfür sözünü söyledikleri halde demediklerine Allah'a yemin ediyorlar. Müslüman olduktan sonra kâfir oldular." (et-Tevbe, 9/74) ayetiyle Allah münâfıkların küfrünü haber vermiştir.⁵⁰ Hz. Peygamber münâfıkların açık küfürlerinden haberdar olmuş, münâfıklar gelip öyle bir söz söylemediklerine yemin ettiklerinde ise onları öldürmeyip serbest bırakmıştır. Kuşkusuz tövbe inkâr yoksa geçerlidir.⁵¹

c. Hz. Peygamber ganimet taksimi yaparken adamın biri ona: "Allah'tan kork!" dedi. Bunun üzerine Hâlid b. Velid adamı öldürmek için izin istedi. Hz. Peygamber: "Hayır, belki namaz kılar." dedi. Hâlid: "Kalbinde olmayanı diliyle söyleyen nice namazlı kimse var!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ben insanların ne kalplerini delip bakmak ve ne de kanınlarını yarmakla emrolundum!" buyurdu.⁵²

d. Akabe Beyatı'nda hazır bulunan Bedir Savaşı gazisi ensârdan İtbân b. Mâlik gözünden isabet almıştı. Mescide gidemediği için evinde namaz kıldırma istedi.

45 İbnü't-Tallâ', Ebü Abdillâh Muhammed b. Ferec el-Kurtubî el-Mâlikî, *Akdiyetü Rasûlillah* (nşr. Muhammed Nezzâr Temîm, Heysem Nezzâr Temîm), Beyrut 1997, s. 33-34; Aynı, *Umdetü'l-kârî*, XIX, 264.

46 İbnü'l-Arabî, Ebü Bekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmü'l-Kur'an* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1974, I, 11.

47 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 195-201.

48 İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, 567.

49 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 348-349.

50 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 349. Burada kaydedilen bir diğer rivayete göre ise bu ayet Abdullah b. Übey b. Selûl gibi bazı münâfıkların sefer sırasında "Medine'ye döndüğümüzde aziz olanlar, zelim olanlar kuşkusuz oradan çıkaracaktır." demeleri üzerine inmiştir.

51 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, III, 567.

52 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 196.

Hz. Peygamber'e haber gönderip "Ey Allah'ın Resûlü! Gelip benim evimde namaz kılsanız da orasını namazgah edinsem." diye ricada bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir grup arkadaşı ile kalkıp onun evine gitti ve evinin bir köşesinde namaz kıldı. Sonra insanlar oturup konuşmaya daldılar. İçlerinden biri Mâlik b. Duşşüm'ün (Duşşün) adını anınca orada bulunanlardan biri "O münâfıktır, Allah ve Resûlü'nü sevmez." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Onun Allah rızası için Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şahadet ettiğini söylemiyor musunuz? Bu şekilde şahadet ederek kıyamet gününe ulaşan her kula Allah cehennemini haram kılar." dedi.⁵³ Beyhakî'nin benzer bir rivayetinde, münâfık olduğu ileri sürülen şahsın öldürülmesini talep eden sahabîlere Hz. Peygamber, şehâdet getirip namaz kılanları öldürtmesinin yasaklandığını belirtmekte ve bu rivayet hakkında İmâm Şâfiî: "Hz. Peygamber münâfığı öldürmek için izin isteyen kimseye, münâfık Müslümanlığını ortaya koyunca, Allah'ın kendisine onu öldürmeyi yasakladığını haber vermiştir." demektedir.⁵⁴

e. Üsâme b. Zeyd bir savaş sırasında öldürmek üzere hamle yaptığı sırada "Lâ ilâhe illallah" diyen bir adamı öldürdüğünde, Hz. Peygamber "Kalbini mi yardım?" diye çıkmıştır.⁵⁵ Bu iki hadisi kaydeden Cessâs "Yani hüküm zâhire göre verilir, kalpteki inanca göre değil. Onu bilme yoluna da sahip değiliz." der.⁵⁶

f. Mikdâd, Hz. Peygamber'e: "Kâfirlerden biriyle karşı karşıya gelip savaşırken kılıçla vurup benim elimi kesse, sonra bir ağacın arkasına sığınıp Müslüman oldum, dese, bunu söyledikten sonra onu öldürebilir miyim, ey Allah'ın Resûlü?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber "Öldürme." buyurdu. Mikdâd diyor ki: "Bunun üzerine: Ey Allah'ın Resûlü! O benim elimi kesti, kestikten sonra bunu söyledi, öldürebilir miyim? diye sordum. Hz. Peygamber: Onu öldürme. Zira onu öldürürsen o kendisini öldürmeden önceki senin konumunda olur ve sen de onun söylediği sözü söylemesinden önceki konumunda olursun, buyurdu."⁵⁷

g. Hz. Peygamber hadislerinde kendisine sunulan delillerin zâhirine göre hüküm vereceğini belirtmiş⁵⁸; "Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söyleyince, hak etmeleri dışında, kanları ve malları benim nezdimde dokunulmaz hale gelir. Hesaplan Allah'a aittir."⁵⁹ ve "Kim kalbinde samimiyetle 'Lâ ilâhe illallah' derse cennete girer." buyurmuştur. İbn Abdülber'in belirttiği üzere bu hadis samimi olmayarak şehâdet getirenlerin bulunduğunu ve Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi onların hesabının Allah'a ait olduğunu göstermektedir.⁶⁰

53 Buhârî, "Salât" 46, "Et'ime" 14, "İstitâbe" 9; Müslim, "İmân" 54, 55.

54 Beyhakî, a.g.e., VIII, 196.

55 Müslim, "İmân" 158; Ebû Dâvud, "Cihâd" 95; İbn Mâce, "Fiten" 1.

56 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 29-30.

57 Müslim, "İmân" 155, 157.

58 Buhârî, "Şehâdât" 27, "Ahkâm" 20, Hiyele 10; Müslim, "Akziye" 4.

59 Buhârî, "İmân" 14; "Zekât" 1; "Cihâd" 101; "İstitâbe" 3; "I'tisâm" 2, 28; Müslim, "İmân" 32-38.

60 İbn Abdülber en-Nemeî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, *et-Temhid limâ fi'l-muvatta' mine'l-meânî* (nşr. Saïd Ahmed E'rabe), Veżâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Tivân 1981, X, 157.

2. Hz. Peygamber Döneminde Münâfıklar Niçin Öldürülmemiştir?

Bu soruya âlimlerin verdikleri cevap aynı zamanda zındıkların öldürülüp öldürülmeyeceği konusunun hareket noktasını teşkil etmesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Zındığın cezaî sorumluluğu meselesinin halli bu sorunun doğru biçimde cevaplandırılmasında yatmaktadır. Zira zındığın öldürülmesini savunan ilk müctehidlerden İmâm Mâlik'e Hz. Peygamber'in münâfıklarla ilgili uygulamaları varken, böyle bir fetva vermesinin gerekçesinin sorulması⁶¹ da gösteriyor ki münâfıklarla ilgili uygulamanın gerekçesi anlaşılmadan, İslâm hukukçularının yeni bir suç türü ortaya koymalarını anlamak güçtür. İslâm hukukçuları Hz. Peygamber'in münâfıkları öldürmemesinin gerekçesi hakkında şu kanaatleri ileri sürmüşlerdir:

a. Hz. Peygamber ümmetine hâkimin kendi bilgisi ile (yani aynı zamanda tanık sıfatını taşıyarak) hüküm veremeyeceğini öğretmek için münâfıklara dokunmamıştır. Çünkü kendisinden başka onların halini bilen yoktu. İdam cezası dışındaki davalarda hâkimin kendi bilgisiyle hüküm verip veremeyeceği âlimler arasında ihtilâf konusu ise de idam hükmünü kendi bilgisiyle veremeyeceği konusunda fikir birliği içindedirler.⁶²

İbnü'l-Arabî bu gerekçeye karşı çıkararak der ki: Hâkimin had davalarında kendi bilgisiyle hüküm veremeyeceği söyleniyor. Oysa Hz. Peygamber Mücezzer b. Ziyâd'ı öldürülen Hâris b. Süveyd b. Sâmit'i kendi bilgisine dayanarak idam ettirmiştir. Çünkü Mücezzer Buâs⁶³ Savaşı'nda Hâris'in babasını öldürmüş, Hâris daha sonra Müslüman olmuş ve Uhud Savaşı'nda babasının intikamını almak için Mücezzer'i gafil avlayıp öldürmüştü. Cebrail bunu Hz. Peygamber'e bildirdi ve Hz. Peygamber de onu kısas cezasına çarptırdı. Zira suikast had cezası gerektiren suçlar kapsamındadır.

Kurtubî ise İbnü'l-Arabî'nin verdiği bu cevabı gaflet diye niteleyerek eleştirmiştir. Çünkü zikredilen icmâ sabit ise, zikredilen gerekçeyle bozulmuş olmaz. Zira icmâ ancak Hz. Peygamber'in vefatından ve vahiy kesildikten sonra gerçekleşebilir. Buna göre bu belli bir konuda vahiyle verilmiş hüküm olur ki o zaman delil olarak kullanılmaz ya da icmâ ile neshedilmiş olur.

b. Kâdî İsmâîl gibi bazı hukukçulara göre Hz. Peygamber delil yetersizliği sebebiyle münâfıklar hakkında hüküm verememiştir. Zira Hz. Peygamber'e münâfıkların sözlerini ulaştıran kimselerin sayısı beyyine nisabına ulaşmamış, sadece bir tek kişi onlar aleyhine şahitlikte bulunmuştu. Meselâ Abdullah b. Übey aleyhine sadece Zeyd b. Erkam, Cülâs b. Süveyd aleyhine ise sadece üvey oğlu Umeyr b. Sa'd şahitlikte bulunmuştu. Onlardan herhangi birinin küfrüne ve münâfıklığına iki erkek

61 İbn Abdülber, *a.g.e.*, X, 154.

62 İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1974, I, 12; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 198, 199.

63 Buâs: Medine yakınlarında bir yer olup Câhileyye döneminde burada Medine'nin iki büyük kabilesi Evs ve Hazrec arasında gerçekleşen savaşı Evs kazanmıştır.

şâhit tanıklık yapsaydı mutlaka öldürülürdü.⁶⁴ Bu gerekçeye şöyle itiraz edilmiştir: Abdullah b. Übey'in nifâk kapsamına giren söz ve davranışları oldukça çoktu. Hz. Peygamber ve ashâbı nazarında nerdeyse mütevatir gibiydi. Bazı münâfıklar ise kendi dilleriyle ikrarda bulunmuş, "Biz sadece sözünü edip oyun oynuyorduk." demişlerdir. Karşı çıkanların (Havâric) bazıları da Hz. Peygamber'in yüzüne "Sen âdil davranmadın." demişlerdi. Hz. Peygamber ise kendisine: "Niçin onları öldürmüyorsunuz?" diye sorulunca "Yeterli delil yok." dememiş, aksine "İnsanlar, 'Muhammed arkadaşlarını öldürtüyor.' şeklinde konuşmasınlar diye." cevabını vermiştir.⁶⁵

c. Şâfiilere göre "Küfrünü gizleyip inanmış gözükene zındık tövbeye davet edilir ve (tövbe ederse) öldürülemez" olduğu için Hz. Peygamber münafıkları öldürtmemiştir. Çünkü açıkladıkları imanları öncesini siler.⁶⁶ Hâkimin kendi bilgisiyle hüküm vermesini caiz gören İmâm Şâfi'ye göre Hz. Peygamber Müslüman gözüktükleri için münafıkları öldürmemiştir. Dileseydi kendi bilgisiyle değil, ama aleyhlerine yapılan şahitlikle onları öldürebilirdi.⁶⁷

İbnü'l-Arabî'ye göre Şâfiî âlimlerin bu görüşü bir yanlıdır. Çünkü Hz. Peygamber onları tövbeye davet etmemiştir. Hiç kimse de zındığın tövbeye davet edilmesi vâcipdir⁶⁸ dememiştir. Hz. Peygamber münafıkları bildiği halde onlardan yüz çevirmişti.

d. Mâlikîlerden Muhammed b. el-Cehm, Kâdî İsmâil, Ebû Bekir el-Ebherî ve İbnü'l-Mâcişûn tarafından dile getirilen Mâlikî yoruma göre, Hz. Peygamber maslahat gereği olarak münafıkların gönüllerini alıp nefret ettirmemek için onları öldürmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber bu anlama bir hadisinde işaret ederek "İnsanların Muhammed arkadaşlarını öldürtüyor diye konuşmalarından korkarım." demiştir. Nitekim kötü inançlarını bildiği halde gönüllerini almak için Hz. Peygamber "müellefe-i kulûb" denen bir kısım kimselere zekat vermiştir.⁶⁹

e. Kurtubî bunlara ek olarak dördüncü bir görüş daha zikreder. Buna göre Allah münafıkların ifsat etmelerine karşı kendilerini sebatkâr kılmak suretiyle Hz. Peygamber'in ashâbını korumuştur. Bu yüzden onların yaşamalarına izin vermenin bir zararı yoktu. Ancak bugün durum böyle değildir. Çünkü zındıkların halkımızı ve cahillerimizi ifsat etmelerinden emin olamayız.⁷⁰

İbn Kayyim münafıkların öldürülmemesinin sadece Hz. Peygamber'in hayatta olması haline mahsus olduğunu, çünkü bunun yalnızca kendi hakkı olduğunu ve onun kendisinin hakkını alıp almamakta serbest olduğunu, ancak vefatından sonra

64 Kurtubî, *et-Câmi'*, I, 199.

65 İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, III, 567-568.

66 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 12; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 199, 200.

67 İbn Abdülber, *et-Temhid*, X, 156.

68 İbnü'l-Arabî'nin *Ahkâmü'l-Kur'an*'ında "vâcip değildir" deniyorsa da kontekste aykırı olduğu için aynı metnin Kurtubî tarafından yapılan iktibasında yer almayan "değildir" ifadesi buraya alınmamıştır.

69 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 12; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 199. Hanbelîlerden İbn Kayyim el-Cevziyye de bu maslahat yorumunu destekler. Bk. İbn Kayyim, *a.g.e.*, III, 568, V, 61.

70 Kurtubî, *a.g.e.*, I, 200.

ümmetin onun hakkını almama gibi bir seçenekleri bulunmadığını, mutlaka hakkını almaları gerektiğini belirtir.⁷¹ Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra Huzeyfe b. el-Yemân'ın "Bugünkü münafıklar Hz. Peygamber dönemindekilerden daha şerlidir. O gün gizlerlerdi, bu gün açığa vuruyorlar."⁷² diye yakınmasından anlaşılacağı üzere münafıklar Hulefâ-i Râşidîn döneminde de öldürülmemişlerdir.

"Hz. Peygamber ashâbını öldürtüyor endişesi taşıdığı için münafıkları öldürmemiştir, artık bu endişe kalmadığı için öldürülebilir." gerekçesi aynen Hulefâ-i Râşidîn döneminde de geçerli olduğu halde, onların öldürtmemeleri, münafıklar hiçbir zaman öldürülmezler kanaatini taşımalarından kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim Hz. Ömer'den rivayet edilen bir söz bunu çok açık biçimde gözler önüne sermektedir. Hz. Ömer diyor ki: "Hz. Peygamber döneminde vahiyle bazı insanlar sorumlu tutulurlardı. Artık vahiy kesildi. Şimdi biz bundan böyle sizin açıktan yaptıklarınızla sizleri sorumlu tutarız. Açıktan hayır yaptığını gördüğümüz kimseye güvenir, onu kendimize yaklaştırır, iç dünyasıyla ilgilenmeyiz. Onun içini Allah hesaba çeker. Açıktan kötülük yaptığını gördüğümüz kimseye güvenmeyiz ve 'Benim içim iyidir.' dese de ona inanmayız."⁷³ Hz. Ömer bu ilkeyi o kadar benimsemişti ki Müslüman gözüken, ancak gerçekte öyle olmadığını bildiği bir kişiye "Sanırım sen (Müslüman gözükmeyle) korunuyorsun?" demiş, o şahıs: "İslâm'da beni koruyan şey vardır." diye karşılık verince de "Evet, İslâm'da korunmak isteyeniyi koruyan şey vardır." demiştir.⁷⁴

Zındıklarla ilgili ilk uygulamalar hadis kaynaklarında râşid halifelerin sonuncusu Hz. Ali dönemine kadar götürülür. Bu rivayetlerden birine göre Hz. Ali zındıkları yaktırmış, bunu duyan İbn Abbâs yakmayı doğru bulmamış, normal yolla öldürülmelerinin gerektiğini söylemiştir.⁷⁵ Ebû Bekir el-Esrem'in (ö. 261/874) rivayetine göre ise Hz. Ali Hıristiyanlığa geçen bir adamdan, önce tövbe etmesini istemiş, tövbe etmemekte ısrar edince öldürtmüş; Müslüman olduklarını söyleyen ve namaz kılan, ancak zındık oldukları âdil şahitlerin şahitlikleriyle ispatlandığı halde inkâr eden küçük bir grubu ise tövbe teklif etmeden öldürtmüştür.⁷⁶ Ancak Beyhakî'nin kaydettiği ve bununla çelişen bir başka rivayete göre Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed, Hz. Ali'ye "Müslüman zındıklar" hakkında nasıl bir uygulamada bulunulacağını mektupla sormuş, o da "Zındıklara İslâm arz edilir, kabul ederlerse dokunulmaz, etmezlerse öldürülür." cevabını vermiştir.⁷⁷ Dolayısıyla Hz. Ali'den gelen bu rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekir.

71 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdû'l-meâd*, III, 568, V, 60-61.

72 Buhârî, "Fiten", 20; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 200.

73 Buhârî, "Şehâdât" 5; Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 201.

74 Beyhakî, *a.g.e.*, a.y.

75 Buhârî, "İstitâbe" 2.

76 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 287; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Muknî*, IX, 179.

77 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 201.

E. TÖVBESİNİN KABULÜ:

Zındık olduğu farkedilen kişinin tövbeye davet edilip edilmemesi konusunda doktrinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. İmâm Mâlik, Leys b. Sa'd, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûyeh tövbesi kabul edilmez öldürülür demişlerdir. Hz. Ali, İmâm Şâfiî ve Ubeydullah b. Hasan el-Anberî'nin ise tövbe ederse tövbesi kabul edilir, etmezse öldürülür dedikleri rivayet olunur.⁷⁸ Hattâbî (ö. 388/998) de âlimlerin çoğunluğuna göre görünürde Müslümansa küfrünü gizleyen kimseye dokunulmayacağını ve gizlediği kendi ikranıyla sabit olan, küfründen vazgeçtiğini açıklayarak tövbe ederse tövbesinin kabul edileceğini, İmâm Mâlik'e –ve bir rivayete göre de İmâm Ahmed b. Hanbel'e– göre ise zındığın tövbesinin kabul edilmeyeceğini belirtir.⁷⁹

Hanefî mezhebi imamlarının zındık hakkındaki görüşleri mezhebin temel kaynakları kabul edilen zâhiru'r-rivâye denilen kitaplarda yer almaz. Nevâdir ve emâlî türü eserlerde bize aktarılan görüşler ise çelişkilidir. İmâm Muhammed'in görüşüne⁸⁰ hiç yer verilmeyen bu eserlerde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan Müslüman gözüken zındığın tövbesi hakkında çelişkili rivayetler gelmiş, bazen tövbeye davet edilir ve bazen de tövbeye davet edilmeden öldürülür dedikleri rivayet edilmiştir.

1) Bişr b. Velîd'e atfen verilen birinci rivayete göre Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin "Mürted gibi onu da tövbeye davet ederim. Müslüman olursa serbest bırakırım. İsrar ederse öldürürüm." dediğini rivayet etmiş⁸¹ ve kendisi de bir zaman bu görüşü benimsemişti. Zındıkların yaptıklarını ve eski inançlarına geri döndüklerini görünce "Bana bir zındık getirildiğinde boynunun vurulmasını emreder, tövbeye davet etmem. Öldürmeden önce tövbe ederse öldürmem, serbest bırakırım." demiştir. Tahâvî'nin Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e öğrencilik yapmış olan ve Mısır'a gidip yerleşerek orada vefat etmiş bulunan Şuayb b. Süleymân el-Keysânî'den (ö. 204/820)⁸², oğlu Süleyman b. Şuayb aracılığıyla aktardığı bir rivayete göre ise Ebû Yûsuf "Zındık tövbe ettiğini iddia ederse tövbesinin (gerçek olup olmadığını) anlayınca kadar hapsederim." demiştir.

2) Şuayb b. Süleymân el-Keysânî'den gelen ikinci rivayete göre Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin: "Gizli zındığı öldürün. Çünkü tövbesi bilinmez." dediğini aktarmış

78 İbn Münzîr, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim en-Nîsâburî, *el-İşrâfalâ mezâhibi ehli'l-ilm* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke (ts.), III, 162-163; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIX, 264.

79 Hattâbî, Ebû Süleymân Hamed b. Muhammed el-Büstî, *Meâlimü's-Sünen* (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut 1991, II, 10; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I, 206.

80 Bedreddin el-Aynî *el-Fetâva's-sugrâ*'ya (Sadruşşehîd İbn Mâze'nin eseri olmalıdır) referansla Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e göre zındığın tövbesinin kabul edileceğini, Ebû Hanîfe'den ise iki rivayet bulunduğunu kaydeder. bk. *Umdetü'l-kârî*, XXI, 279.

81 Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ* (nşr. Abdullah Nezir Ahmed; ihtisâr: Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs), Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995/1416, III, 501; İbn Abdülber, et-Temhîd, X, 156; Aynî, a.g.e., XIX, 264, XXI, 279.

82 Kureşî, İbn Ebû'l-Vefâ Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hilv), Kahire 1993, II, 253.

ve aksi bir görüş nakletmemiştir.⁸³ Rivayete göre Harun er-Reşid'e bir zındık getirildi; o da adamlarla konuşması için Ebû Yûsuf'u çağırdı. Harun ona "Onunla konuş ve tartış." dedi. Ebû Yûsuf "Ey mü'minlerin emîri, kılıç ve deri örtü iste, ona İslâm'ı arz et; kabul ederse eder, etmezse boynunu vur. Bununla tartışılmaz, zira Müslüman iken ilhâda düştü." dedi.⁸⁴

İbn Kayyim, Ebû Hanife'den gelen iki rivayetten güçlü olanının zındığın tövbesinin kabul edilmemesi yönünde olduğunu kaydederse⁸⁵ de diğer mezheplerin kaynakları dahil genellikle Ebû Hanife'ye göre zındığın tövbesinin kabul edilip öldürülmeyeceğinin altı çizilmiştir.⁸⁶ Bütün bu rivayetlere rağmen Kadıkudat Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin es-Sugdî (ö. 461/1068) ise : "Mâlik zındığın öldürüleceğini söylemiştir. Ebû Hanife ve iki öğrencisi ile Ebû Abdullah ise 'Öldürülmez; çünkü Müslümanlığımı açıkladığında kanını dokunulmaz yapmıştır.' demişlerdir."⁸⁷ şeklinde oldukça farklı bir rivayete yer verir.

Zındığın öldürülmesi konusunda en katı tavrı sergileyen⁸⁸ Mâlikî mezhebine göre zındıklık suçu Allah hakkı olup af caiz olmayan had cezalarındandır.⁸⁹ Şahitlerle suçu ispatlanan zındığın tövbesi makbul değildir.⁹⁰ Ancak zındık olduğu ortaya çıkmadan önce kendisi gelir tövbe ettiğini açıklarsa kabul edilir.⁹¹ Mâlikî mezhebinde istisnâ de olsa zındığın tövbeye davet edilmesini savunan bir anlayış mevcuttur.⁹²

İmâm Şâfiî'ye göre yakalanıp zındıklık suçu iki kişinin tanıklığı ile ispat edilen kişi tövbeye davet edilir, tövbe etmezse öldürülür.⁹³ Kurtubî, Şâfiî'den geleni ki rivayetten birine göre zındığın şahitler bulunduğu tövbeye davet edilmeden öldü-

-
- 83 Tahâvî, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ*, III, 501; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 65, III, 274. Ayrıca bk. İbn Abdülber, *et-Temhid*, V, 311.
- 84 Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts., XIV, 252. Ebû Yûsuf'un deri örtü (nat') istemesinin sebebi başı kesilerek cezalandırılacak kimsenin altına serilmesi içindir.
- 85 İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, *İlâmü'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemin* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1955, III, 144.s
- 86 İbn Abdülber, *et-Temhid*, V, 311; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fikhîyye*, s. 370.
- 87 Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin es-Sugdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ* (nşr. Salâhaddin en-Nâhî), Beyrut 1984, II, 693-94.
- 88 İslâm tarihinde zındıklık suçlamalarında genellikle Şâfiî ve Hanefî kadıların hüküm vermekten kaçınmalarına karşın Mâlikî kadılar hüküm vermişlerdir. Bu sebeple dört mezhebin kadılarına ayrı ayrı tavsiyede bulunan Kalkaşendî (ö. 821/1418) diğer mezhep kadılarından farklı olarak Mâlikî kadılarına bilhassa zındıklık suçlamalarında daha titiz davranmalarını tavsiye etmektedir. bk. Kalkaşendî, Şehâbeddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, Kahire 1910-20, XI, 200-201.
- 89 İbnü't-Tallâ', *Akdiyetü Rasulullah*, s. 35.
- 90 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 66; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 199.
- 91 Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 282; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, XVI, 391; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 49 ve VIII, 208; İbn Cüzey, a.g.e., s. 370. Ayrıca bk. Tahâvî, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ*, III, 502; Cessâs, a.g.e., III, 274; İbn Abdülber en-Nemeñ, *et-Temhid*, V, 309; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, V, 65.
- 92 İbn Ferhûn, İbrâhim b. Ali, *ed-Dibâcû'l-müzheb fi ma'rifeti'l-ayâni'l-mezheb* (nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr), Kahire 1972, II, 265.
- 93 Tahâvî, a.g.e., III, 502; Cessâs, a.g.e., III, 274; İbn Abdülber, *et-Temhid*, X, 156; İbn Rüşd, a.g.e., XVI, 391.

rüleceğini kaydeder.⁹⁴ Şâfiî mezhebinde zındığın tövbesinin kabul edileceği görüşü ağırlıklı olmakla birlikte farklı görüşler ileri süren Şâfiî âlimler de vardır. Râfiî'nin (ö. 623/1226) verdiği bilgiye göre bu mezhepte şu görüşler ileri sürülmüştür:

1. Zındığın tövbesi ve Müslümanlığı kabul edilir. Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ında açıkça belirtilen Şâfiî anlayış budur. İmâm Gazzâlî de bu görüşü tercih etmektedir.

2. Tövbesi ve İslâm'a dönmesi kabul edilmez. Çünkü korku anında takiiye zındıklığının aynıdır. Dolayısıyla ortaya koyduğu görüntüye itimat edilmez. Kâdî er-Rûyânî *el-Hilye* adlı eserinde "Uygulama buna göredir." demiştir.

3. Kaffâl eş-Şâşî'ye göre Bâtınıyye dâileri gibi kötülükte son noktaya ulaşmış kimselerin tövbeleri ve İslâm'a dönmeleri kabul edilmez; ancak bu gibi mezhepler mensup sıradan insanların tövbeleri kabul edilir.

4. Üstâd Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye göre öldürülmek üzere yakalanınca tövbe ederse tövbesi kabul edilmez; başta kendisi tövbe ederek gelirse ve doğru söylediğini gösterir alâmetler mevcutsa kabul edilir. Ancak İsferâyînî'nin ikinci anlayışı benimsediği de söylenir.⁹⁵

5. Nevevî (ö. 676/1277) ise Şâfiî mezhebi içindeki görüşleri beş grupta toplar ve yukarıdaki görüşlere ilâve bir görüş olarak tekerrür edip etmemesi halini ekler ve bu görüşe göre zındık, bir kez tövbe ettiğinde tövbesinin kabul edileceğini, tekerrürü halinde ise kabul edilmeyeceğini belirtir. Mutlak sahih hadisler dolayısıyla zındığın tövbesinin mutlak surette kabul edileceği görüşünün Şâfiî mezhebi içinde en sahih ve en doğru görüş olduğunun altını çizer.⁹⁶

Kaynaklarda genellikle Ahmed b. Hanbel'in, zındık tövbeye davet edilmeden öldürülür görüşünde olduğu kaydedilirse⁹⁷ de bu görüşünden döndüğü rivayeti de vardır.⁹⁸ Kâdî Ebû Ya'lâ Ahmed b. Hanbel'den iki görüş nakleder: 1. Zındık farkına varıldığında zındıklığını ikrar ederse tövbeye davet edilmeden öldürülür. 2. Zındık üç kez tövbeye davet edilir; tövbe ederse kurtulur, etmezse boynu vurulur.⁹⁹ Ebû Bekir el-Esrem'in naklettiği üçüncü bir rivayete göre ise Ahmed b. Hanbel zındığın tövbesi konusunda çekimser kalmıştır.¹⁰⁰

Mürtedin tövbesinin kabul edilip zındığın tövbesinin kabul edilmemesi ise şu gerekçelerle izah edilmiştir:

94 Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 199.

95 Râfiî, *el-Aziz şerhu'l-Veciz*, XI, 112, 114-115.

96 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I, 207.

97 Hattâbî, *Meâlimüs-sünne*, II, 10; İbn Abdülber, *et-Temhid*, V, 310; Râfiî, *a.g.e.*, XI, 114; Nevevî, *a.g.e.*, I, 206. Hanbellilere göre zındığın mirası hakkında bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 159, 163. Zındığın tövbesinin kabul edilmeyeceği konusunda Hanbelî anlayışın müdafaası için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâmü'l-muvakki'in*, III, 142-144.

98 Burhâneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, IX, 180.

99 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 29; Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-Mesâilü'l-fikhiyye min Kitâbi'r-rivâyeteyn ve'l-vecheyn* (nşr. Abdülkerîm b. Muhammed el-Lâhim), Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1985, II, 305.

100 İbnü'l-Münzir, *el-İsrâf*, III, 163; İbn Abdülber, *et-Temhid*, X, 157.

1. Zındık gizlediği inancından dolayı öldürüldüğü için tövbesi kabul edilmez. Çünkü açıkladığı gizlediğine delâlet etmez. Durum böyle olunca tövbe ettiği dair elimizde bir âlâmet kalmamaktadır. Mürted ise açıkladığına göre öldürülmektedir. Tövbesini açıklarsa bu şekilde daha önce açıkladığı küfrünü iptal etmiş olur. Bu yorum Sahnûn tarafından ileri sürülmüştür.¹⁰¹

2. Zındıkların Müslüman gözükep küfürlerini gizlemek suretiyle inançlarının gizli propagandasını yapmayı, böylece Müslümanların inançlarına zarar vermeyi ve yeryüzünde kargaşa çıkarmayı alışkanlık edindikleri bilinmektedir. Dolayısıyla zındığın tövbe ettiğini söylemesi güven vermez. Tövbe eden mürtedin tövbesinin kabul edilmesi ise küfrü gizlediğinin bilinmemesi dolayısıyla davranışları doğruya yorumlanır ve sözü kabul edilir.¹⁰²

3. Zındığın küfrü ispatlandığı için aslı kâfırda olduğu gibi şehâdet getirmeden Müslüman olduğuna hükmedilmez. Zira zındık olduğunu inkâr etmesi delili yalanlaması demektir ki diğer davalarda olduğu gibi burada da dinlenmez. Ama küfrü ikrar eder, sonra inkâr ederse Müslümanlığına hükmedilebilir. Çünkü mürted meselesinde had kendi sözüyle vacip olmuştur, bu yüzden ondan dönmesi kabul olunur. Beyyine ile sabit olan kendi sözüyle sabit olmaz; dolayısıyla dönmesi kabul edilmez. Tıpkı zina suçunda olduğu gibi. Kendi sözüyle sabit olup sonra dönse serbest bırakılır; beyyine ile sabit olursa dönmesi kabul edilmez.¹⁰³

Şâfiî, Hanefî, Hanbelî ve Taberî mezheplerine göre bir kimse hakkında mürtedlik suçlaması yapıldığında o şahıs Allah'tan başka tanrı bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun peygamberi olduğuna şehadet eder ve İslâm'a aykırı her din-den uzak olduğunu beyan ederse, artık başka bir soruşturma yapılmaz.¹⁰⁴ Bazı fakihler ise mürted olduğunu inkâr etmesinin yeterli olacağını söylemişlerdir.¹⁰⁵

Zındığın tövbesinin kabul edilip edilmemesi kendileriyle savaşılmaması ve haklarında Müslüman ahkâmının geçerli olması gibi sadece dünya ahkâmını ilgilendiren konularda önem arz etmektedir. Kendisi ile Allah arasında gerçekten samimi ise Allah onun tövbesini kabul eder ve bu tövbe ahirette ona fayda verir, cennete gitmesine vesile olur; bu hususta âlimler arasında aykırı bir görüş bulunmamaktadır.¹⁰⁶

1. Zındığın Tövbesinin Kabul Edilmeyeceğinin Delilleri

a. "Azabımızı (be's) görünce "Tek Allah'a inandık ve şirk koşmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik." derler. Azabımızı gördüklerinde imanları onlara fayda vermez."

101 Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 282.

102 Cessâs, *a.g.e.*, I, 29; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *a.g.e.*, II, 305; Burhâneddin İbn Müflih, *a.g.e.*, IX, 179.

103 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 287; Burhâneddin İbn Müflih, *a.g.e.*, IX, 179.

104 Tahâvî, *Muhtasarü'l-İhtilâfî'l-ulemâ*, III, 502; İbn Abdülber, *et-Temhid*, X, 156; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 199-200; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, III, 567.

105 İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, a.y; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 287.

106 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I, 207; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, IV, 387; Burhâneddin İbn Müflih, *a.g.e.*, IX, 181.

(Gâfir, 40/84). Bir grup âlim bu ayette geçen “be’s” kelimesinden “kılıç” kastedildiğini söylemiştir.¹⁰⁷

b. İmâm Mâlik’in öğrencilerinden Abdülmelik İbnü’l-Mâcişûn zındığın nerede ele geçirilirse öldürülebileceğine şu ayeti delil göstermiştir: “Münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve Medine’de kuşkırtıcılık yapanlar (terör estirenler) vazgeçmezlerse seni onlara karşı yönlendirir, sonra orada lanetlenmiş bir şekilde sana çok az komşuluk yaparlar, nerede olursa yakalanıp öldürülürler.” (el-Ahzâb, 33/61). İbnü’l-Mâcişûn: “Âyette tövbeye davet zikredilmemiştir. Şu halde Hz. Peygamber döneminde münafıkların yaptıklarını yapmaktan vazgeçmeyen kimse bulunduğu yerde öldürülür.” demiştir.¹⁰⁸

Ancak bu ayet nifaklarını gizleyenler hakkında değil, aksine nifaklarını sergilemek isteyenler hakkındadır. Nitekim ayetin nüzul sebebinde belirtildiğine göre, bir grup münafığın toplumda karışıklık ve terör çıkarmak istemeleri üzerine bu ayet nâzil olmuştur. Zira bir grup münafık ve zayıf inançlı basiretsiz kimseler kâfirlerin ve müşrikerin inananlara karşı birleşip birbirlerine destek olduklarını ve onlara doğru yola çıktıklarını söyleyerek inananlar arasında korku ve dehşet yaymak istemişlerdi.¹⁰⁹ Bu da gösteriyor ki burada meşru idareye başkaldıranlarla savaş kastedilmektedir. Dolayısıyla toplu başkaldırına kalkışmayan kendi halinde bir münafığın öldürülmesi bu ayetten çıkarılamaz.

c. Hz. Peygamber: “Dinini değiştireni öldürün.” buyurmuştur.¹¹⁰ Bu hadiste din-den çıkanlar arasında ayırım yapılmamıştır. İmâm Mâlik *Muvatta*’da bu hadisi açıklarken zındığın tövbesinin kabul edilmemesine, gerçekten tövbe edip etmediğinin bilinemeyeceğini gerekçe göstererek şu yorumu yapar: “Hz. Peygamber’in sözünün anlamı bizce -Allah daha iyi bilir- şudur: Zındıklar ve benzerleri gibi İslâm’ı bırakıp başka dine geçenler yakalanınca tövbe teklif olunmadan öldürülürler. Çünkü tövbe-leri (gerçekten tövbe edip etmedikleri) bilinmez. Onlar küfrü gizler, Müslüman olduklarını ilan ederler. Bu sebeple bunlara tövbe teklif edilmesini münasip görmem. Sözleri kabul olunmaz. İslâm’dan başkasına geçen kimse bunu açıkladığı zaman ise tövbe etmesi teklif olunur. Tövbe ederse kurtulur, etmezse öldürülür.”¹¹¹

Cessâs zındığın tövbesinin bilinemeyeceği gerekçesine şöyle itiraz eder: Biz itikadının hakikatini göz önüne alarak sorumlu tutamayız. Çünkü buna ulaşamayız. Allah “Zannın çoğundan kaçın; zira zannın bazısı günahdır.” (el-Hucurât, 49/12) buyurarak bize zan ile hüküm vermeyi haram kılmış; Hz. Peygamber “Zandan sakının, çünkü o en yalan sözdür.”¹¹² buyurmuştur. Allah Teâlâ “Bilgi sahibi olmadığı

107 Ebü’l-Velîd el-Bâci, *el-Müntekâ*, V, 282.

108 İbn Abdülber, *et-Temhid*, X, 154-155.

109 Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, V, 245.

110 Buhârî, “Cihâd” 149, “İtisâm” 28, “İstitâbe” 2; Ebü Dâvud, “Hudûd” 1; Tirmizî, “Hudûd” 25.

111 İmâm Mâlik, *Muvatta*’, “Akziye” 18. Kurtubî İmâm Mâlik’ten şu açıklamayı nakleder: Zındık inanmış gözüküp küfrünü gizlediği için tövbesi bilinmez. İmanı ancak kendi sözüyle bilinir. Aynı şekilde şimdi de her an böyle yapılır. Gözüktüğünün aksini içinde gizleyerek ben mü’minim der. Farkına varılırsa tövbe ettim der. Daha önceki halinden bir şey değişmez. Bk. Kurtubî, *el-Câmi*, VIII, 208.

112 Buhârî, “Vesâyâ” 8, “Ferâiz” 2, “Nikâh” 45, “Edeb” 57, 58; Müslim, “Birr” 28; Tirmizî, “Birr” 56.

şeyin ardına düşme." (el-İsrâ, 17/36) ve "Mümin kadınlar size hicret edip geldiklerinde onları sınavın. Allah imanlarını en iyi bilendir." (el-Mümtehine, 60/10) buyurmuştur. Malumdur ki onların içlerini ve itikadlarını hakikaten bilmeyi kastetmemiş; sadece sözlü olarak ifade ettikleri imanlarını kastetmiş ve bunu alâmet saymıştır. Bu da gösterir ki dünya ahkâmında kişinin iç dünyası itibara alınmaz. Muteber olan sadece sözlü açıklamadır. Allah Teâlâ "Size selam verene mümin değilsin demeyin." (en-Nisâ, 4/94) buyurmuştur. Bu ise bütün kâfirler hakkında genel bir ifadedir. Üsâme b. Zeyd (savaş sırasında) "Lâ ilâhe illallah" diyen bir adamı korktuğundan söyledi diyerek öldürdüğünde Hz. Peygamber "Kalbini mi yardım?" diye çıkışmıştır.¹¹³

2. Zındığın Tövbesinin Kabul Edileceğinin Delilleri

a. Kâfirlerin tövbelerinin kabul edileceğine dair ayet ve hadisler mutlak gelmiştir, bu konuda kâfirler arasında bir ayrım gözetilmemiştir. Nitekim "Küfredenlere söyle, şayet vazgeçerlerse onların daha önceki yaptıkları bağışlanacaktır." (el-Enfâl, 8/38) ayeti bütün küfür türlerini kapsayan ve dolayısıyla lafzın umumunun muktezası olarak zındığın tövbeye davet edileceğini gösteren bir delildir. Aynı şekilde "O, kullarının tövbesini kabul eden ve günahları bağışlayandır" (eş-Şûrâ, 42/25), "İman edenler, sonra küfredenler, sonra iman edenler, sonra küfredenler..." (en-Nisâ, 4/137) gibi ayetler de tövbe konusunda zındık ile diğerlerini ayırt etmemiştir. İlk ayet zâhiri itibarıyla zındığın Müslümanlığının kabulünü gerektirmektedir.¹¹⁴ Ancak mezkur ayetten yapılan istidlâle karşı: "Burada zındıktan idamın kaldırıldığını gösteren bir delâlet yoktur; zira 'Günahları bağışlanmıştır.' deriz, ama buna rağmen tövbekâr olsa da, muhsan zinakârda olduğu gibi, idamı vaciptir; cana kıyan tövbe etse de idam edilir." şeklinde bir itiraz yöneltilmiş ise de bu itiraza Cessâs şöyle cevap vermiştir: "Vazgeçerlerse onların daha önceki yaptıkları bağışlanır" ifadesi günahlarının bağışlanmasını ve tövbelerinin kabul edilmesini gerektirir. Kabul edilmeseydi günahları bağışlanmazdı. Bu ise hem dünya hem de ahiret ahkâmı açısından tövbeye davet edilip tövbesinin kabul edileceğinin bir delilidir. Ayrıca kâfir, küfründe kalmakla idama müstahak olmuştur. Küfrü bırakıp imana geçerse, idamını gerektiren anlam ortadan kalmış olur ve kanının haramlığı hükmü geri döner. Açıkta mürted olan insan nasıl ki Müslüman olduğunu açıkladığında kanını korumuş oluyorsa, aynısı zındık için de geçerlidir. İbn Abbâs'dan rivayet edildiğine göre irtidad edip Mekke'ye kaçan birisi, kavmine mektup yazarak Hz. Peygamber'e benim için tövbe yolu var mıdır diye sormalarını talep etmiş, bunun üzerine Allah "İman ettikten sonra küfre giren kavmi Allah nasıl hidayete erdirir?.. Ancak bundan sonra tövbe edip hallerini ıslah edenler müstesna." (Âl-i İmrân, 3/86) ayetini

113 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 275-276. Yukarıda geçen hadis için bk. Müslim, "İmân" 158; Ebû Dâvud, "Cihâd" 95; İbn Mâce, "Fiten" 1. Zındığın zındıklıktan vazgeçip geçmediğinin bilinmeyeceği itirazına Fahreddin er-Râzî de "Şeriatın hükümleri zâhir hallere göre temellendirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber 'Biz zâhire göre hüküm veririk'. buyurmuştur. Zındık dönünce, o konuda sözünü kabul etmek vacip olur." demektedir. bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâithu'l-gayb*, XV, 162.

114 Cessâs, *a.g.e.*, III, 275; Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, XV, 162; Râfî, *el-Aziz şerhu'l-Veciz*, XI, 114.

indirmiştir. Bu ayeti ona yazıp gönderdiler; o da (Medine'ye) geri döndü. Sözlü ifadesine dayanılarak tövbe etmiş olduğuna hükmedildi. Dolayısıyla bu rivayetin esas alınarak kişiye kalbinde olana göre değil açıkça ifade ettiğine göre hüküm verilmesi vaciptir.¹¹⁵

b. "Size selâm verene: 'Müslüman değilsin.' demeyin" (en-Nisâ, 4/94). Allah bu ayette Müslüman gözükenin imanının sıhhatine hükmetmekte ve gerçekte (magîb) aksine de olsa bize ona Müslüman hükümlerini icra etmemizi emretmektedir. Bu, Müslüman gözüken zındığın tövbesinin kabulü konusunda delil olarak kullanılmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ Müslüman gözüken zındıkla başkasını ayırt etmemekte ve "Lâ ilâhe illâllah Muhammedun rasûlüllah" veya "Ben Müslümanım" diyen herkesin Müslümanlığına hükmedilmesini vâcip saymaktadır. Zira "Size selâm veren" sözünün anlamı teslimiyet gösterip çağrıldığı İslâm'a boyun eğen demektir.¹¹⁶

c. Allah'ın inanmadıkları halde Müslümanlara inanmış gözüksüklerini ve kendi dostları olan şeytanlara da küfürlerini açıkladıklarını haber verdiği münafıklar hakkındaki: "İnsanlar arasında inanmadıkları halde: 'Allah'a ve âhîret gününe inandık.' diyenler vardır. Allah'ı ve inananları aldatmaya çalışıyorlar; onlar ancak kendilerini aldatırlar... İnananlara rastladıklarında 'İnandık.' derler ve şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında 'Biz sizinle beraberiz. Biz sadece alay ediyoruz.' derler." (el-Bakara, 2/8-14) ayetleri de inanmış gözüksükleri halde küfrünü gizlediği anlaşılan zındığın tövbeyle davet edilmesi gerektiğini gösterir bir delildir. Çünkü Allah böyle olduklarını haber vermiş, ancak öldürülmelerini emretmemiş ve aksine Hz. Peygamber'e onların zâhir hallerini kabul etmesini emretmiş, sadece Allah'ın kendisinin bildiği hallerini, bozuk inançlarını ve iç dünyalarını göz önüne almasını talep etmemiştir. Malumdur ki bu ayetlerin inişi savaşın farz kılınmasından sonradır. Çünkü Medine'de imiştir. Oysa daha önce Allah hicretten sonra, müşriklerle savaş farz kılınmıştı. el-Berâe (et-Tevbe), Muhammed ve daha başka sûrelerde bu ayete benzer biçimde münafıkların anlatıldığı, onların zâhir hallerinin kabulünden söz edildiği ve kendileriyle savaşmamız emredilen diğer müşriklere yapılan uygulamalara tabi olmadıklarının ifade edildiği başka ayetler de vardır.¹¹⁷ Kur'an'da münafıklar anlatıldığı ve onların küfre inanıp küfür sözler söyledikleri haber verildiği halde, Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara inandıklarını açıklamaları sebebiyle serbest bırakılıp yaşatılmaları küfrünü gizleyerek inanmış gözüken zındığın da aynı şekilde tövbesinin kabul edileceğini gösterir.¹¹⁸ Nitekim münafıklardan Cülâs b. Süveyd b. Sâmî

115 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 275.

116 Cessâs, *a.g.e.*, III, 224. Ayrıca bk., *a.e.*, II, 323; Kiyâ el-Herrâsi, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 484; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 341.

117 Cessâs, *a.g.e.*, I, 29. Fahrreddin er-Râzî, Bakara Sûresi'nin yukarıda zikredilen ayetinin tefsirinde diyor ki: "Âlimler bu ayetle inanmış gözüken kimseye inananlarla aynı hükmü icra etmenin vâcip olduğuna, aksinin mümkün görülmesinin buna zarar vermeyeceğine ve zındığın tövbesinin makbul olduğuna istidlâl etmişlerdir." Bk. *Mefâtihu'l-gayb*, II, 67.

118 Cessâs, *a.g.e.*, IV, 349.

Hız. Peygamber aleyhine konuşmuş, bunu duyan sahâbîlerden Âmir (Umeyr) orada tepkisini gösterdikten sonra gidip Hız. Peygamber'e olayı haber vermişti. Bunun üzerine Cûlâs gelip Hız. Peygamber'in minberi yanında Âmir'in yalan söylediğine yemin etti, Âmir de onun Hız. Peygamber aleyhine konuştuğuna yemin etti. Bu olaydan sonra gelen "Tövbe ederlerse kendileri için daha hayırlı olur." (et-Tevbe, 9/74) ayetinin inmesiyle Âmir'in haklı olduğu ortaya çıkınca Cûlâs kalkıp tövbe istiğfâr etti. Bu ise fukahânın zındık adını verdikleri küfrünü gizleyip inanmış gözükken kâfirin tövbesinin kabul edileceğini gösterir.¹¹⁹

d. Münafıklar hakkında "İmanlarını kalkan edinip Allah'ın yoluna engel oldular." (el-Mücâdele, 58/16; el-Münâfikûn, 63/2) buyrulmaktadır. İmam Şâfiî "Bu inanmış görünmenin öldürülmeye kalkan olduğunu gösterir" diyerek bu ayeti zındığın tövbesinin kabul edileceğine delil göstermiştir.¹²⁰

e. Bir Müslümanın zındık olması imkânsız olmadığı gibi, bir zındığın hakkı anlaması da imkânsız değildir. Ayrıca şüphesiz ki zındık İslâm'a geri dönmekle mükelleftir. Geri dönmemesinin tövbeden başka da yolu yoktur. Tövbesi kabul edilmez ise gücünün yetmediği bir şeyle mükellef tutulmuş olur. Şu halde Hakk'a dönmesine başka nasıl imkân verilecektir?¹²¹

F. KLASİK DOKTRİNİN ELEŞTİRİSİ

Zındıklık suçunun cezası ile ilgili olarak doktrinde ortaya konan görüşlerin önemli bir kısmı İslâm ceza hukukunun kaynakları ve genel ilkeleri bakımından bazı problemlere yol açmaktadır. Zira İslâm hukuku cezaî müeyyideleri kısas, had ve ta'zîr olmak üzere üç grupta ele almış ve bunlar arasında bir kısım hüküm farklılıkları getirmiştir. Bu bakımdan zındıklık suçunun ve bunun cezasının bu üç gruptan herhangi biri kapsamında değerlendirilebilmesi için, dahil edildiği grupla belli bazı ortak özellikleri taşımak durumundadır. Kısas sadece cana veya bir uzva verilen ceza olduğu için burada söz konusu olamaz. Kaynaklarda zındıklık suçunun diğer iki türden hangisine girdiği ise genellikle belirtilmemekle beraber *Fetâvâ-yı Bezzâziyye* gibi bazı Hanefî kaynaklarda "Vâcip olmuş bir haddir; tövbe ile düşmez." denilmek¹²² suretiyle açık biçimde "Allah hakkı için infazı gereken belirlenmiş (mukadder) ceza." anlamındaki had cezası kapsamında görülmüş iken Osmanlı şeyhülislâmlarından Efdalzâde ise zındıklık suçunun dünyada belirlenmiş bir cezası bulunmadığından had cezası kapsamına girmeyeceğini, ancak zındığın had cezasına çarptırıldığı için değil, Müslüman olup olmadığı bilinemediği için öldürüleceğini

119 Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 206 ve 208. Ayrıca bk. Cessâs, *a.g.e.*, IV, 349.

120 İbnü'l-Münzir, *el-İsrâf*, III, 163.

121 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, XV, 162; Râfiî, *el-Azîz şerhu'l-Veciz*, XI, 114.

122 *Bezzâzî, el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye (el-Fetâvâ'l-Hindîyye)* (kenarında), el-Matbaatü'l-Kübâ, Bulak 1310/1892, VI, 321; ayrıca bk. Molla Hüseyin, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 299-300. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi de zındığın had cezası olarak idam edileceği anlayışını benimsemektedir. Bk. *Ma'rûzât*, IV, 43. Ebussuud Efendi, Şeyh Muhyiddîn-i Karamânî hakkındaki fetvasında da "Zendeke ile katil İmam-ı A'zam katında hadden katil değildir ki tekadüm şüphesiyle sâkit ola. Belki irtidâd tarifkyledir." demektedir. bk. Ocak, *Zındıklar ve Mühidler*, s. 362.

belirtmiştir.¹²³ Dolayısıyla ona göre zındığın öldürülmesi tazir cezaları kapsamına giren siyaseten katil başlığı altında ele alınmak icap eder. Zındıklık suçu had ya da ta'zîr kapsamında değerlendirildiği takdirde ise aşağıdaki problemlerle karşılaşılacaktır.

1. Suçun kanunîliği: İslâm hukukunda hangi fiillerin suç kapsamında değerlendirileceği naslarla ortaya konur. Bu açıdan bakıldığında küfür İslâmîyet'te dünyada cezayı gerektiren bir suç olarak görülmemiştir. Nitekim gayrimüslimler sırf küfürlerinden dolayı cezaî kovuşturmaya uğratılmazlar. Zındığın öldürülmesi gerektiğini savunanlar tarafından sadece belli nitelikteki küfrün suç sayılacağı yani gerçekte inanmadığı halde Müslüman gözükmek suretiyle Müslümanları yanıltarak onlara özgü haklardan istifade edenlerin cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Birçok Hanefî kaynakta ise zındığın tövbesinin kabul edilmeden öldürülmesi, görüşlerinin propagandasını yapması, dini ifsat için çalışması ve öyle tanınan biri olması şartlarına bağlanmakta ve öldürülmesinin hukukî gerekçesi sırf küfür olmayıp halktan genel zarar defetmek olarak açıklanmaktadır. Nitekim bu gerekçeyle Müslüman da olsa sihirbaz, boğucu, yol kesen eşkıya gibi kimselerin öldürülebileceği ifade edilmektedir.¹²⁴ Ancak İslâm'ın temel kaynaklarında zındıklık diye bir suç vaz edilmiş değildir. Bu suç ictihadla temellendirilmiş olup ictihadın ise zannî sonuç doğurması sebebiyle bu yolla cezalandırmaya gitmek cezaların şüpheyle düşmesi kuralına aykırıdır.

Yukarıda izah edildiği üzere öldürülmesi konusunda ileri sürülen deliller yoruma açık olup konu hakkında sarâhat ifade etmemektedir. İbn Âbidîn "Kendi şahsî kanaatlerimizle hadler ve müeyyideler koyma hakkına sahip değiliz. Biz ancak Peygamber'imizin şeriatının zâhirine göre amel etmekle sorumluyuz... Kesin bir nas veya müctehidimizden kabul gören bir nakil bulamadığımız zaman çekimser kalmalıyız." demektedir.¹²⁵

Münafıklar, Hz. Peygamber döneminde Müslüman gözüküp küfürlerini gizledikleri ve bu durum birçok ayette¹²⁶ beyan edildiği halde "Lâ ilâhe illâllah" demekle kanlarını ve mallarını dokunulmaz hale getirmekteydiler. Oysa Allah elbette onların küfre inandıklarını biliyor ve Hz. Peygamber de birçoğunun münafıklığından haberdardı. Bu sebeple "Size selâm verene Müslüman değilsin demeyin." ayeti Müslüman olduğunu söyleyene Müslüman hükmü verilmesini, Müslüman gözükene zındığın öldürülmemesi gerektirmektedir.¹²⁷

2. Cezanın kanunîliği: Had cezası nassa dayanmak durumundadır. Çünkü İslâm hukuk metodolojisi açısından bilhassa Hanefî usulcülerin üzerinde ısrarla durdukları

123 Efdalzâde, *Risâle müteallika bi-ahkâmi'z-zındik* ("Molla Lutfi'nin İdamına Karşı Çıkan Efdalzâde Hamîdüddin Efendi'nin Ahkâmü'z-zındik Risalesi" içinde), s. 13, 16.

124 İbn Âbidîn, *Tenbîhü'l-uûlât ve'l-hükkâm alâ ahkâmi şâtîmi Hayri'l-enâm ev ahadi ashâbihi'l-kirâm* (*Mecmûatü Resâili İbn Abidin* içinde), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., I, 319.

125 İbn Âbidîn, a.g.e., I, 322.

126 Meselâ bk. el-Bakara, 2/14; et-Tevbe, 9/56, 74; el-Münâfikûn, 63/1.

127 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 226; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mesâilü'l-fıkhiyye*, II, 305.

"Suçun cezasının miktarı ancak vahiy yoluyla bilinir." ilkesi gereği cezanın ictihâd yöntemi ile ispatı caiz değildir.¹²⁸ Zındık cana ve mala dokunulmazlık verdiği nasta ifade edilen kelime-i şehadeti getirdiği için Müslümanlığına ve Allah katında tövbesinin kabul edileceğine hükmedilmiştir. Bu bakımdan cezasının idam olduğunu ve tövbe ile düşmeyeceğini söyleyenler kesin bir delile dayanmalıdırlar.

3. Zındığın öldürülmesi konusunda şer'î deliller arasında bir tearuzun bulunduğu kabul edilecek olursa, ceza hukuku alanında prensip olarak ceza gerektirmeyen delil, ceza gerektiren delile tercih edilir. Zira cezanın meşruiyeti aslı beraet ilkesi hilâfinadır, cezayı ortadan kaldıran ise bu ilkeye uygundur. Dolayısıyla cezayı kaldıran, tercihe şayandır. Ceza hukuku alanında ihtiyat esas olduğundan, sanığın lehine olan deliller tercih edilir. Bu bakımdan İslâm hukukunda hadler şüphelerle düşer, yani şüphe halinden sanık yararlanır ilkesi benimsenmiştir.¹²⁹ Hz. Peygamber "Müslümanlardan mümkün olduğunca hadleri düşürün. Müslümanlar için bir çıkış kapısı bulursanız onları serbest bırakın. Çünkü devlet başkanının afta yanlışlık yapması, cezada yanlışlık yapmasından hayırlıdır." buyurmuştur.¹³⁰ Hz. Ömer, Muâz b. Cebel, Abdullah b. Mes'ûd ve Ukbe b. Âmir gibi sahabîlerden de bu yolda sözler aktarılmıştır.¹³¹ Nitekim İbnü'l-Hümâm, had cezalarının şüphelerle düşürülmesi hükmü üzerinde icmâ bulunduğunu ve bu icmân konuyla ilgili rivayetlerden daha güçlü olduğunu belirtir.¹³² Zındığın öldürülmesi konusunda Hanefî mezhebi imamlarından gelen rivayetler çelişkili sayılsa bile, katle müstehak olduğuna kesin karar verilemeyeceği için öldürmemek daha ihtiyatlı bir davranış olur.

4. Can meselesi büyük risk taşır. Bu bakımdan devlet başkanı bir kale ya da şehri fethettiğinde orada bir tek Müslümanın bulunduğunu bilirse, öldürülecek olanın Müslüman olması ihtimali bulunduğu için, oranın halkından herhangi bir kimşenin öldürülmesi helâl olmaz. Çünkü şehadet getirmekle kesin olarak canı dokunulmaz hale gelmiştir. Kesin bir delil bulunmaksızın bu dokunulmazlık (ismet) kalkmaz ve aksi mübah hale gelmez. Oysa bu meselede ne kesin bir şer'î kural (nas) ve ne de ona dayalı bir kıyas mevcuttur.¹³³

5. Kadı, olay hakkında "zahir"e göre hüküm verir. Nitekim İslâm âlimleri dünya ahkâmının zahire göre verileceği ve işlerin iç yüzlerinin Allah'a ait olduğu konusunda icmâ etmişlerdir.¹³⁴ Ünlü müfessir İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922) bu konuyu oldukça çarpıcı biçimde şöyle açıklar: "Allah kulları arasındaki hükümleri zâhire göre temellendirmiş, iç dünyaları hakkında hüküm vermeyi yaratılanlarından her hangi bir kimseye bırakmaksızın kendisi üstlenmiştir. Hiç kimse zahir olanın aksine

128 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul 1994/1414, IV/106.

129 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, IV, 116; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Hamevî'nin *Gamzü uyûni'l-besâir* adlı şerhiyle birlikte), Beyrut 1985, I, 379; İbn Âbidîn, a.g.e., I, 323.

130 Tirmizî, "Hudûd" 2; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 238. Ayrıca bk. İbn Mâce, "Hudûd" 5.

131 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 511; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 238.

132 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, IV, 116.

133 Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 273; İbn Âbidîn, *Tenbihü'l-vülât*, I, 322.

134 İbn Abdülber, *et-Temhid*, X, 157.

hüküm veremez. Çünkü o şekilde verilecek hüküm, zanna dayalı bir hüküm olacaktır. Herhangi bir kimsenin böyle bir hüküm verme yetkisi olsaydı buna, en lâyük insan Hz. Peygamber olurdu. Hz. Peygamber ise münâfıkların açıkladıklarıyla yetinerek onlara Müslümanların ahkâmını uyguladı ve iç dünyalarını Allah'a havale etti. Oysa Allah "Allah münâfıkların elbette yalan söylediklerine şahitlik eder." (el-Münâfıkûn, 63/1) buyurarak onların zahirlerini yalanlamıştır."¹³⁵

6. Zındıklık suçunun cezası ta'zîr cezaları kapsamında değerlendirildiğinde, kural olarak ta'zîr cezaları had cezalarını geçemez, yani ta'zîr cezası olarak en fazla had cezalarının asgarisini teşkil eden kırk kırbaç cezasının bir eksiği olan otuz dokuz kırbaç cezası verilebilir.¹³⁶ Nitekim bir hadiste "Had olmayan bir suçta, had cezası veren kimse haddi aşanlardır."¹³⁷ ve diğer bir hadiste de "Allah'ın koyduğu hadler dışındaki cezalarda on kırbaçtan fazla vurmuyunuz." buyrulmaktadır.¹³⁸ Oysa zındığın tövbeye davet edilmeden öldürülmesi hükmü had cezaları arasında yer alan irtidat suçundan bile daha ağır bir hükümdür. Ancak ta'zîr cezalarında ispat yükü hafifletilerek şüphenin cezaı etkilemeyeceği, şüphıyla birlikte de ta'zîr cezası verilebileceği kabul edilmiştir.¹³⁹

Zındıklığın bir suç sayılabilmesi için, bazı âlimlerin de ifade ettikleri üzere, eyleme dönüşmesi gerekir. Eyleme dönüştüğünde ise bu konuda İslâm hukukunun tanıdığı başka cezalar vardır. Hasan el-Basrî ve Katâde b. Diâme gibi tâbiîn büyüklerine göre münâfıklarla mücadelenin yolu had cezalarını uygulamaktır; çünkü (Asrı Saâdet'te) bu cezalara en çok onlar çarptırılıyordu.¹⁴⁰ Yani bu iki âlime göre insanların iç dünyalarını araştırmak yerine, ortaya koydukları fiilleri esas alarak ceza müeyyidelere işlerlik kazandırmak daha çıkar yol olarak görülmektedir.

135 Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 200. İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) Mâlikîler'in bu ayetten hareketle kendilerine yöneltilen bu itirazı: "Bu ayette münâfıkların şahısları belirtilmemiş, sadece münâfıklıkla itham olunan herkes azarlanmış ve her birinin 'Bununla ben kastolunmadım, ben yalnızca mü'minim.'" deme hakkı kalmıştır; bir kimse belirlenmiş olsaydı, yalanı herhangi bir şeyi silemezdi." diyerek savuşturabileceklerini ileri sürer. Kurtubî ise itirazı bu şekilde savuşturmayı haklı bulmaz. Zira Hz. Peygamber münâfıkların yahut onların çoğunu Allah'ın kendisine bildirmesi sayesinde isimleri ve şahıslarıyla bilmekteydi. Nitekim Huzeyfe b. el-Yemân da Hz. Peygamber'in kendisine bildirmesi sayesinde münâfıkların isimleriyle bilmekteydi. Hatta Hz. Ömer ona "Ey Huzeyfe, ben de onlardan mıyım?" diye sormuş, o da ona "Hayır." cevabını vermişti. Bk. Kurtubî, a.e., a.y.

136 Mergînânî, *el-Hidâye (Fethu'l-kadîr ile birlikte)*, IV, 214; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 524. İmâm Mâlik ta'zîr cezasının çoğunluğu için bir sınırlama bulunmadığını ve devlet başkanının maslahat gereği had cezalarını aşan cezalar verebileceğini savunur. bk. İbn Kudâme, a.e., XII, 525; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 215.

137 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübürâ*, VIII, 327. İbnü'l-Hümâm bu hadisin Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî tarafından *Kitâbü'l-Âsâr*'da rivayet edildiğini ve mürsel olduğunu, mürsel rivayetin ise hem Hanefilere ve hem de ilim adamlarının çoğunluğuna göre ameli icabettirdiğini belirtir. Bk. *Fethu'l-kadîr*, IV, 214.

138 Buhârî, "Hudûd" 42, "Muhâribîn" 28; Müslim, "Hudûd" 40.

139 İbn Nüeym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, I, 388.

140 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 349; ayrıca bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI, 135.

II. MOLLA LUTFİ'NİN İDAMI

Zındıklık suçunun İslâm'ın temel kaynaklarında ve doktrindeki yerini bu şekilde belirledikten sonra zındıklık suçlamasıyla idama mahkûm edilen ünlü Osmanlı âlimi Molla Lutfi¹⁴¹ hakkındaki hükmün o zaman yürürlükte olan hukuk sistemine uygunluğunu tartışmaya geçebiliriz. Önce davanın seyrine dair tarihî kaynaklarda yer alan bilgileri aktaralım.

A. Ahaveyn'e Göre Yargılama ve İdam Süreci

Molla Lutfi'nin zındıklık suçlamasıyla yargılandığı davada hakimler arasında yer alan, önce idama hüküm vermekte tereddüt etmekle birlikte, daha sonra idam yönünde karar veren Molla Ahaveyn diye ünlü Muhyiddin Mehmed b. Kâsım Germiyânî,¹⁴² İslâm hukukunda zındıklık suçu ile ilgili eserinin sonunda Molla Lutfi'yi idama götüren süreci “garip bir kıssa” başlığı altında şu şekilde anlatır:

“Büyük sultan ve ulu hakan, sultanlar sultanı, Kostantin Kalesi'nin fatihi Sultan Murad Han oğlu Sultan Mehmed Han'ın – Allah onu bağışlanma gününde mükâfâtlandırısın - hilâfeti döneminde Lutfi lâkaplı bir şahıs – Allah onu lutfuyla kahretsin – çıktı. Dili boşanmış, dizginleri saliverilmiş, bazı fenleri bildiği söylenen,

141 Asıl adı Lutfullah olup baba adı Kutbeddin Hasan'dır. Deli Lutfi, San Lutfi gibi lakaplarla anılırsa da, daha çok Molla Lutfi diye tanınmıştır. Tokat'ta doğdu. İstanbul'a gelip Sinan Paşa'dan mantık, felsefe, kelâm gibi ilimleri ve Ali Kuşçu'dan matematik tahsil etti. Sinan Paşa ile hoca-öğrenci ilişkisinin ötesinde bir dostluk kurdu. Sinan Paşa'nın aracılık etmesiyle Fatih Sultan Mehmed'in saray kütüphanesinin idaresini üstlendi. Burada başka kütüphanelerde bulunmayan ender eserleri inceleme imkânı elde etti. Hocasının Seferihisar'a sürgün edilmesi üzerine onunla birlikte gitti. II. Bâyezid'in tahta çıkmasıyla İstanbul'a döndü ve Bursa'ki Yıldırım Bâyezid Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Daha sonra sırasıyla Filibe'de Şihâbeddin Paşa, Edirne'de Dârülhadis, İstanbul'da Sahn, Bursa'da Murâdiye ve İstanbul'da tekrar Sahn medreselerinde müderrislik yaptı. Zındıklık suçlamasıyla yargılandıktan sonra idam cezasına çarptırılmış ve 25 Rebiülâhîr 900 / 23 Ocak 1495 tarihinde At Meydanı (bugünkü Sultanahmet Meydanı) denilen yerde bu hüküm infaz edilerek cesedi Eyüp'te Defterdar Mahmud Çelebi Mescidi yanına defnedilmiştir. İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarında eserler veren Molla Lutfi'nin günümüze gelen eserleri arasında *Mevzûâtü'l-ulûm, el-Metâlibü'l-âliyye (Mevzûâtü'l-ulûm'un şerhidir), Taz'îfü'l-mezbah, Risâle fi tahkiki vücûbi'l-Vâcib, es-Seb'u's-şidâd, Zübdetü'l-belâga, Tefsiru âyâtü'l-hac, Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Metâli, Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh, Harnâme* sayılabilir. Biyografisi için bk. Sehi Beg, *Heşt Bihîşt* (nşr. Günay Kut), Harvard Üniversitesi Basım Evi, 1978, s. 149-152; Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1405/1985, s. 279-283; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 295-300; Latîfî, Abdüllatif, *Latîfî Tezkiresi* (nşr. Mustafa İsen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 296-298; Aşık Çelebi, *Meşâiru's-suarâ* (nşr. G. M. Meredith-Owens), Londra 1971, vr. 105b-106b; Hoca Sa'deddin Efendi, *Tacü'l-tevârih, Matbaa-i Âmiri, İstanbul 1280, II, 547-548; Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-suarâ* (nşr. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, II, 827-830; M. Şerefeddin Yaltıkaya, “Molla Lutfî”, *Tarih Semineri Dergisi*, II (1938), s. 35-59; Gökyay Şaik Gökyay, *Molla Lutfî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987; İbrahim Maraş, *Molla Lutfî'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992, s. 3-51; Ocak, *Mülhidler ve Zındıklar*, s. 205-221.

142 Molla Ahaveyn: Tam adı Muhyiddin Mehmed b. Kâsım'dır. Öğrencisi Sa'dî Çelebi'nin kendi el yazısıyla yazdığı mecmuadaki risâlenin bir sayfasının kenarına düştüğü bir nota göre Ahaveyn 7 Rebiülevvel 904 (23 Ekim 1498) tarihinde vefat etmiş ve ertesi gün öğle namazını müteakip defnedilmiştir. O vakit Sa'dî Çelebi, Bâli Halife'den *Şerhu'l-Mevâkif* okumakta imiş. Bk. Ahaveyn, *es-Seyfû'l-meşhûr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1279, vr. 330a.

delilik tahsil eden, fesâhat ibraz eden, rezalet ihraz eden, tabiplik taslamada *el-Kânûn* ve *eş-Şifâ'ya*¹⁴³ ihtiyaç duymayan ve şifa kanununu tecrübe etmeye ihtiyacı güçlü olan biriydi. Hadisler ve rivayetler konusunda maharetli olduğunu iddia etti ve nübüvveti olabildiğince inkâr etti. Diğer çirkin sözleri ve nahoş halleri de böyleydi. Zayıf akıllı biri¹⁴⁴ sultana onun güvenilir olduğunu söyledi. O da kütüphanesine emin (hâfız-ı kütüb) olarak atadı.¹⁴⁵ Sonra bu şahsın huyâneta ortaya çıktı ve eminlik görevinden azledildi. Sonra müderris oldu, sonra bu görevinden de azledilip dövüldü, hapsedildi ve tekrar iade olundu. Sonra fetretler döneminde¹⁴⁶ müderris olup yüksek medreselere ve önemli makamlara kadar yükseldi. Gururlanarak kalbinin fesadını ortaya koydu, sevinçle dilinin hasadını serip şeriâtın içeriğine dil uzattı, filozofların safsatalarına tutundu. Pislîğe batmış zayıf akıllı bir grup öğrenci ve kötülüğe bulanmış yarım akıllı cahil bir taife ona takıldı. Verdiği zarar neredeyse insanların çoğunluğunu azıtacak kadar güçlüydü.

Bunun üzerine durum dince en güzel, imanca en sadık, ilmi en geniş, en yumuşak huylu, kadri en yüce ve adı en büyük olan en adil en erdemli sultanın, yani sultan oğlu sultan oğlu sultan, Murad Han oğlu Sultan Mehmed Han oğlu Sultan Bâyezid Han'ın – Allah bekâsıyla gönlün neşesini artırsın ve bağışıyla fakirlik hudutlarına set çeksin - eşîğine arz olundu. Sultan onun aşırı taraftarlarının hapsedilmesini ve kendisinin de yakalanmasını emretti. Sonra yüce eşîğinde âlimlerin ve şeyhlerin toplanmasını, büyük sultanın vezirlerinin ve kadıaskerlerin onun durumunu incelemelerini emir buyurdu.

Şahitler gelip acı veren kelimeleri ve ıstırap doğuran sözleri aktarınca mecliste bulunanların gözlerinden yaşlar boşandı, elleriyle azalarına vurmaya, çılgınlık ve naralar atmaya başladılar. Güvenilir insanlar oldukları ispatlanan (tezkiye edilen) şahitler şahitliklerini yerine getirince ve bazısı zındıklık, bazısı dinden çıkma (ridde), bazısı dine ve Peygamber'e hakaret (sebb), bazısı her ikisini ve bazısı hepsini içeren fahiş sözler ortaya dökülünce, iki kadı ve bazı âlimler mecliste olup biteni götürüp Sultan'ın huzurunda anlattılar. Bunun üzerine sultan gelenleri topluca şer'î usule göre bir karara varmaları için görevlendirdi. Aralarında görüş ayrılığı çıktı; mecliste tartışma ve münakaşa uzayıp gitti. Bir hayli çekişme ve sürtüşmeden sonra öldürülmesine ve yeryüzünün onun saptırma ve sapıklıklarından temizlenmesine

143 *el-Kânûn* tıbbı ve *eş-Şifâ* felsefeye dair hacimli iki büyük eserdir ve her ikisi de İbn Sînâ'ya aittir.

144 Müstensih Sa'dî Çelebi'nin el yazısıyla metnin kenarında söz konusu kişinin "Sinan Paşa" olduğu belirtilmiştir.

145 Molla Lutfî *Risâle fi mevzûâtı'l-ülûm* adlı kendi eserine yazdığı şerhte Uzun Hasan'ın ordusunun, doğum yeri olan Tokat'ı tahrip ettiği vakit (1472) Fatih Sultan Mehmed'in kütüphanesinde hâzin-i kütüb olarak görev yaptığını belirtir. Yine kendisinin belirttiğine göre Tokat'ın alındığını duyunca derin üzüntü duyar. Fatih'i teselli için ağzından dökülen "Ve Allah sana büyük bir yardımda bulunacak." meâlindeki ayetin (el-Feth, 48/3) ebced hesabıyla bir yıl sonrasını (878/1473) gösterdiğini fark edince sevinir ve gidip Fatih Sultan Mehmed'i müjdeler; sultan da kendisini birçok hediye ile mükafatlandırır. bk. Molla Lutfî, *el-Metâlibü'l-âliye (Şerhu Risâleti'l-ülûmi's-şer'iyye ve'l-Arabiyye* adıyla *Risâle fi'l-ülûmi's-şer'iyye ve'l-Arabiyye*'ye ek olarak nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1994, s. 79.

146 Fatih'in vefat ettiği 4 Mayıs 1481'den Cem Sultan'ın Rodos'a hareket ettiği 16 Temmuz 1482 tarihleri arasında II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki saltanat kavgası dönemi kastediliyor olmalıdır.

karar verdiler. Sonra vezirler geldiler, bu işi beğendiler ve sultanı övdüler. Sonra meydanda cellat onun (Molla Lutfî'nin) boynunu vurdu. Böylece pisliğin maddesi ve asil damarı kökünden kazındı."¹⁴⁷

B. Taşköprülüzâde ve Mecdî'ye Göre Yargılama ve İdam Süreci

Ünlü Osmanlı âlimi Taşköprülüzâde bu idam hükmü hakkında şu veciz açıklamada bulunmaktadır:

"Molla Lutfî eşi bulunmaz üstün bir kişiliğe sahip, rakipsiz bir ilim adamıydı. Akranlarına, hatta geçmiş ulemaya (selef) dil uzatırdı. Faziletlerinin çokluğu akranlarını kıskandırdı, dilinin uzunluğu dolayısıyla büyük ilim adamları kendisine buğz ettiler ve bu sebeple onu ilhâd ve zındıklıkla suçlayıp yargıladılar. Molla Efdalüddin kanının mübahlığına hüküm vermedi, çekimser kaldı; Molla Hatibzâde ise kanının mübahlığına hüküm verdi, öldürdüler."¹⁴⁸

Mecdî Mehmed Efendi (ö. 1591), Taşköprülüzâde'nin eserinin tercümesinde asıl metnin vermediği birçok ayrıntıya yer verir: Tokatlı Kutbeddin Hasan'ın oğlu Molla Lutfî'ye, ders esnasında namaz hakkında "Namaz dedikleri kuru eğilip kalkmadır. Bunun önemi yoktur." dediği iddiasıyla zındıklık ve mühlidlik suçlamasında bulunmuş; Padişah II. Bâyezid bu suçlamaya inanmamış ve "Bu ancak bir iftiradır. Haber doğru değildir. Bunun konusu ve yüklemi doğru olmaktan uzaktır. Bu husus görülsün." diye ferman eylemiştir. Bunun üzerine Hatibzâde (Muhyiddin Mehmed), Molla İzârî (Germiyanlı Molla Kasım), Efdalüddin (Hamidüddin), Molla Ahaveyn gibi dönemin önde gelen âlimlerinden oluşturulan bir heyet tarafından yargılandı.

Mahkeme heyeti sanığa "Allah sana yüce makamlar ihсан etmiş ve kalbin ilim hazineleri ile dolmuş iken doğru yoldan çıkıp sapıklık yoluna girmişsin. Bunun sence ne hikmeti vardır?" diye sormuş; o da kendisini şöyle savunmuştu: "Bu kuşkusuz bir iftiradır. Benim Allah katından gelenlere iman ve tasdikim kesindir ve hakkı batıdan ayıran Allah'ın kitabında yazılı bulunan emir ve yasaklara içtenlikle inanmaktayım. Müslümanlığım yedi göğün çatısı gibi sağlam ve güzel inancımın güneşi zevalin zirvesinden yüksektir. Dindarlığımdan öyle tat almaktayım ki ilhad acı zehriyle ağzım yanmış değildir, temiz inancım şirk ve küfür ihtimali barındırmayacak kadar saftır. Bu hususta benim için söylenen söz, yalan, yanlış ve laftır. Haşa ki bende küfür ve ilhad ola. O'na (Allah'a) ancak kâfirler küfreder."

Molla Lutfî'nin yargılandığı mahkemeye iki yüz kadar kimse gelip her biri birer madde nakledip söylenilen şeyin şaka olmadığını, kesin bir biçimde ifade ederek mühlidliğine şahitlik ettiler. Molla Lutfî şahitleri tekzip etmiş ise de âlimlerden oluşan mahkeme heyeti "Bu şahitlerin şahitlikleri şer'an makbul ve bize göre gereğince

147 Molla Ahaveyn, *es-Seyfü'l-meşhûr ale'z-zındik ve sâbbi'r-Rasûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1279, vr. 333a-b; Ocak, *Zındıklar ve Mühlidler*, s. 346-347.

148 Taşköprülüzâde, *eş-Sakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 280. Molla Lutfî'yi idama götüren olayların geniş bir tahlili için bk. Ocak, *a.g.e.*, s. 208-227.

amel edilebilir” diyerek gereğini tenfiz ve imza ettiler; siyaset kılıcı ile katletmeye kesin karar verdiler. Hafîbzâde ve Molla İzârî tereddüt etmeden katline emir verip kanının mübahlığına hüküm verdiler; ancak Molla Efdalüddin ve Molla Ahaveyn tereddüt edip idamına hüküm vermeye cüret etmeyip haksız yere öldürmekten sakındılar. Mahkeme heyetinin kararı padişaha arz olununca, Sultan II. Bayezîd türlü türlü araştırmalar yaptıktan sonra âlimlerin icmâına (?) uyup bu hükmün yerine getirilmesine izin verdi. Efdalzâde ve Ahaveyn'in muhalefeti sonucu oy çoğunluğu ile alınan idam kararı 25 Rebiülâhir 900 / 23 Ocak 1495 tarihinde¹⁴⁹ At Meydanı (bugünkü Sultanahmet Meydanı) denilen yerde hükümlünün kafasının kılıçla kesilmesi suretiyle infaz edilmiş ve cesedi Eyüp'te Defterdar Mahmud Çelebi Mescidi yanına defnedilmiştir.

Rivayete göre Molla Lutfi idam sehbasına giderken yolun iki tarafında duran Müslümanları kendisinin evreni yaratanın birliğini ikrar ettiğine ve inkâr edilmesi gerekenleri inkârda ısrar ettiğine şahit tutup sürekli kalbini kötü inançtan uzak tuttu ve akidesini ilhad bulanıklığından tasfiye etti; devamlı şehadet getirip iman ve Müslümanlığını tasdik ve tahkik eyledi.¹⁵⁰

C. İdamın Sebep Ya da Sebepleri

1. Namaz aleyhinde konuşmak: Kaynaklarda genellikle Molla Lutfi'nin zındıklık ve ilhad suçlamasıyla idam edildiği belirtilmekle birlikte, onun bu suçlamayı hak ettiği müşahhas fiil veya söz üzerinde pek durulmaz. Ona isnat olunan bir tek müşahhas suçlamaya yer verilmektedir. Buna göre Molla Lutfi bir ders esnasında namaz hakkında “Namaz dedikleri kuru eğilip kalkmadır. Bunun önemi yoktur” demiş olduğu için “ilhad ve zındıklık” suçlamasıyla idam edilmiştir. Ancak Taşköprülüzâde'nin, sözkonusu derste hazır bulunan amcası Kıvâmeddin Kâsım'dan (867-919) duyduğunu söylediği rivayet ise, olayın aslının bambaşka olduğunu göstermektedir.

149 Molla Lutfi'nin vefat tarihi günümüzde yapılan araştırmalarda oldukça farklı biçimlerde verilmektedir. Örneğin İsmet Parmaksızoğlu “900 Rebiyülevvelinin yirmi beşinde (24 Aralık 1494)” (bk. Parmaksızoğlu, “Molla Lutfi ile İlgili Yeni Bir Belge”, *Belleter*, XLIV, nr. 176, Ankara 1980, s. 675); Orhan Şaik Gökyay hicri yılı zikretmeksizin “1494 rebiülâhırının yirmibeşinci salı günü” (bk. Gökyay, *Molla Lutfi*, s. 14); İbrahim Maraş “25 Rebiülevvel 900 hicri / 24 Aralık 1494 Salı günü” (bk. Maraş, *Molla Lutfi'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, s. 6, 25) ve Ahmet Yaşar Ocak ise “Şakâyık-ı Nu'mânîyye”deki kesin tarihe göre, 25 Rebiülâhir 899 / 2 Şubat 1494 (Pazar) günü” şeklinde vermektedir (bk. *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 212). Parmaksızoğlu kaynak göstermemekle birlikte diğer üç müellif gibi o da Mecdî'yi esas almıştır. Ancak Mecdî, Molla Lutfi'nin vefat tarihi ile ilgili olarak düşürülen ve hepsi de 900 yılını gösteren “Ve le-kad mütte şehiden”, “Telefe nefsin nefisün”, “Hilâf-ı vâkı' bûd” tarihlerini zikrettikten sonra “sene-i merkûmenin şehri-i Rebiülâhir'inin yirmi beşinci günü Sişenbih (Salı) gün” şeklinde kaydetmektedir (Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, s. 297). Öyle anlaşılıyor ki Ocak, ebced hesabıyla verilen tarihleri hesaplamaksızın Aşık Çelebi'nin verdiği 899 senesi ile Mecdî'nin verdiği gün ve ayı birleştirmiş ve metinde ifade edilen aksine günü Pazar şeklinde kaydetmiştir. 899 yılını veren Aşık Çelebi, Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/1532) düşürdüğü 900 yılına denk gelen “Lutfi-i mülhid be-zindân şod esîr” tarihini hayretle karşılamışsa da verdiği bir başka şaire ait kutada geçen “Ve le-kad mâte şehîd” mısraı da yine 900 yılına denk gelmektedir (bk. *Meşâiru's-Şuarâ*, vr. 106a). Bizim yukarıda zikrettiğimiz tarih ise hicri tarihleri milâdî tarihe çeviren bir bilgisayar programına göre Cuma gününe denk gelmektedir.

150 Mecdî, a.g.e., s. 297-298.

Kıvâmeddin Kâsım diyor ki: Kendisinden istifade ettiğim sıralarda Molla Lutfi önce *Sahîh-i Buhârî* nakleder, sonra dersimizi okuturdu. Bu şekilde bir gün *Sahîh-i Buhârî* naklederken Hz. Ali'nin bir savaş esnasında yaralanmasını anlattı. Savaş esnasında Hz. Ali'nin vücuduna bir ok isabet etmiş, vücudunda kalan ok parçası kendisini rahatsız etmeye başlayınca cerrahlar onu çıkarmak istemişler. Ancak Hz. Ali buna dayanamamış. Sonunda bir gün namaza durup Cenab-ı Hakk'a bütün benliğini verince ok parçasını çıkarmışlar; ama o bunu hissetmemiş bile. Molla Lutfi bu olayı anlattıktan sonra üzüntüsünden ağladı ve "Hakikat namaz hali budur. Yoksa bizim kıldığımız amel kuru kalkıp eğilmektir. Onda fayda yoktur." dedi. O derste bulunan arkadaşlarımız "O gün Molla Lutfi 'Namaz dedikleri kuru eğilip kalkmadır. Bunun önemi yoktur.' dedi." diyerek sözünü gerçeğe aykırı biçimde aktardılar. Molla Kıvâmeddin Kâsım yemin edip "Anlatılan hikâye böyle vaki oldu. Adı geçenlerin anlattıkları gerçeğe aykırıdır." diye ekledi.¹⁵¹

2. İleri sürdüğü fikirlerle ortalığı karıştırmak: Kuşkusuz suçlamalardan biri Taşköprülüzâde'nin verdiği bu olay olsa bile, diğer kaynakların sunduğu bazı bilgi kırıntıları çerçevesinde bakıldığında suçlamanın sadece bu olayla sınırlı olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Zira olayın tanıklarından Molla Ahaveyn, Molla Lutfi'ye "zındıklık, nübüvveti inkâr, Hz. Peygamber'e hakaret, irtidat, halkı sapıtma" gibi birçok suçlama yönelmektedir.¹⁵² Sehi Beg (ö. 955/1548) suçu sadece "küfür söylemek"¹⁵³ şeklinde kaydederken Kınalızâde "sapıklık, halkı ifsat, dinsizlik ve geniş mezheplilik"¹⁵⁴ şeklinde kaydetmektedir. Muhtemelen Taşköprülüzâde suçlamalar arasında en dramatik olanına yer vermiştir.

Latîfi, Molla Lutfi'nin idamı hadisesi ile ilgili olarak diğer kaynaklarda rastlayamadığımız bir ayrıntıya yer verir. Buna göre Molla Lutfi'nin sataşmalarından dönemin önde gelen bilginleri kırılıp sıkılmışlar ve bu yüzden de ona düşman olmuşlardı. İşte tesâdüfen o günlerde "Aşere-i Muhabbese" hadisesi ortaya çıkınca her yönden düşmanlığa yol bulmuşlar. Sonunda öldürülmesini gerektirecek bir şey isnad ederek katli hususunda büyük gayret gösterip işini bitirmişler.¹⁵⁵ Latîfi, Vâsîî (Abdülvâsî') Çelebi'yi anlatırken de "Merhum Mevlânâ Lutfi'nin on'larındandır. O günlerde 'onlar hadisesi' çıkıp araştırılmaları emredildikte, sadece Vâsîî değil, bunların tamamı geniş bir örgüt oldukları gerekçesiyle Sultan Bâyezid'in kahır ve gazabına uğradılar. Bunların her biri kaçma yolunu tutup memleketlerini terke başladıklarında Vâsîî, Acem ülkesine gitti. Uzun süre orada sıkı bir şekilde çalıştı. Zaman aşımı ile o hadise unutulunca Vâsîî de yeniden Osmanlı ülkesine döndü, kadılık makamına geçti, kazasker oldu." demektedir.¹⁵⁶

151 Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 280-281; Mecdî, a.e., s. 298.

152 Ocak, *Mülhidler ve Zındıklar*, s. 346, 347.

153 Sehi Beg, *Heşt Bihişt*, s. 152.

154 Kınalı-zâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, II, 828, 829.

155 Latîfi, *Tezkire*, s. 298.

156 Latîfi, a.g.e., s. 480. İlginçtir ki Latîfi'nin *Tezkire*'sinin Kayseri Raşit Efendi Ktp. nüshası (nr. 1160) esas alınarak yapılan bu sadeleştirmede yer alan Aşere-i Muhabbese ile ilgili her iki rivayet kitabın Ahmed

Latîfi Tezkiresi'nde yer alan "Aşere-i Muhabbese" terkinde geçen "muhabbese"nin *Redhouse* sözlüğüne dayanılarak "vakıf mallarını elde etme" anlamına geldiği ihtimali ileri sürülmüşse¹⁵⁷ de bu doğru değildir. Zira adı geçen sözlükte vakıfla ilgili olarak "hâ" ve "sin" harfleriyle yazılan *muhabbes* kelimesinin anlamı ters yüz edilmiştir. Çünkü orada da belirtildiği üzere bu ifade "kendisini vakfeden, Allah'ın hizmetine adayan" anlamına gelmektedir. Oysa bu kelime asıl metinde "hı" ve peltek "se" harfleriyle olup "mide bulandıran, karıştıran" anlamındadır. Molla Lutfî'nin öğrencilerinden bazılarının ulemanın hışmına uğramaya yol açacak bazı söz ve tavırları bilindiğine¹⁵⁸ göre hasımları tarafından böyle adlandırıldıkları düşünülebilir. Nitekim yukarıda geçtiği üzere Molla Ahaveyn, Molla Lutfî'nin şeriatın içeriğine dil uzatıp filozofların safsatalarına tutunmak suretiyle kalbinin fesadını ortaya koyduğunu belirttiğinden sonra, "Pisliğe batmış zayıf akıllı bir grup öğrenci ve kötülüğe bulanmış yarım akıllı cahil bir taife ona takıldı." derken büyük ihtimalle bunları kastetmektedir. Zira yine onun belirttiğine göre padişah II. Bâyezid'e durum arz edilince sultan, Molla Lutfî'nin aşırı taraftarlarının hapsedilmesini ve kendisinin de yakalanmasını emretmişti.

3. Ağır şakaları ve âlimlerin yazdıkları kitapları şiddetle eleştirmesi: İdamın görünen sebebi zındıklık olsa da, hemen bütün kaynaklar gerçek sebebin daha başka olduğunu belirterek Molla Lutfî'nin birçok insanı kendisine düşman eden kırıcı kişiliğine ve hasımlarıyla olan ilişkilerine atıfta bulunurlar. Nitekim Sehî Beg "divâne-renk kişi" diye nitelediği Molla Lutfî'nin mollalar arasında Deli Lutfî diye bilindiğini kaydettikten¹⁵⁹ sonra lâtife yapma konusunda kendisini tutamadığı ve herkes hakkında duyulmadık şeyler söylediği için bazı mollaların anlaşarak münafıkça padişaha gammazlayıp küfür söz söylediğine şahitlik ettiklerini belirtir.¹⁶⁰ Biyografik eserlerde Hatîbzâde, Molla İzârî, Molla Arab gibi dönemin ileri gelen pek çok âlimiy-le arası bozuk olan Molla Lutfî'nin, hasımları hakkında söylediği kaba, kırıcı, hatta müstehcen ifadelerine yer verilmektedir.¹⁶¹ Gerçekten kendisi de *Harnâme* adlı Türkçe mizah eserinde müstehcen ifadeler kullanmaktan kaçınmamış; bu eseri yayına hazırlayan Orhan Şaik Gökyay eserin aslında açıkça yazılan bu ifadeleri aktarırken

Cevdet tarafından yapılan baskısında yer almaktadır. Krş. *Tezkire-i Latîfi*, İstanbul 1314, s. 297, 354. Sehî Beg, Abdülvâsi' Çelebî'nin biyografisini anlatırken Molla Lutfî ile ilişkilendirmeksizin "Aşere-i Muhabbese'dendir." dedikten sonra kaçış hikâyesini anlatır. Bk. *Heşt Bihişt*, s. 129.

157 Maraş, a.g.e., s. 19. Yazar verdiği bu yanlış anlamı aşağıda söz edilecek mektuplarda geçen Molla Lutfî'nin vakıf istismarları yaptığı iddiası bağlamında değerlendirmiştir.

158 Meselâ Molla Lutfî'nin öğrencilerinden Kâzâbâdî Kâzîmi de ilhâd ve zındıklık ile suçlanmış ve ulemanın ileri gelenleri huzurunda sözlerini kutsal şer'î kurallara uygun şekilde yorumlayıp kurtulmuştur. Bk. *Tezkire-i Latîfi*, İstanbul 1314, s. 278 (nşr. Mustafa İsen, Ankara 1990, s. 265-266). Ayrıca yine öğrencilerinden Vâsîî Çelebî'nin de ülkeden kaçmak zorunda kaldığı düşünülürse, Molla Lutfî'nin öğrencilerinin sıradışı mollalar oldukları anlaşılmaktadır. İşte, her ne kadar bu gruba dahil diğerlerinin kimlikleri bilinmiyor ise de, muhtemelen bu sıradışlıklar sebebiyle onlara "Aşere-i Muhabbese" (mide bulandıran on kişi) denmiş olmalıdır.

159 Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, s. 149.

160 Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, s. 151-152.

161 Sehî Beg, a.g.e., s. 149; Âşık Çelebî, *Meşâiru's-suarâ*, vr. 105b, 172a-b, 219a; Kınalı-zâde, a.g.e., II, 828.

kelimelerin ilk harflerinden sonraki harfleri noktalarla göstermek durumunda kalmıştır.¹⁶²

Mecdî, Molla Lutfi'nin zındıklıkla suçlanması öncesi gelişmeleri edebî bir üslupla şöyle anlatır: Molla Lutfi kendisinin akran ve emsaline, hatta büyük âlimlere ve soylu geçmişlere küstahça sataşır, yakışsız asılsız sözler söyler, hatırlarına dokunurdu. Bütün âlimler onun kılıç gibi keskin dilinden yara almış olup onun diline düşmekten sakınır, yakınırdı. Dili salıverilmiş, kalbi cüretkar bu zat, âlimlerin önde gelenleri hakkında incitici bir dil kullanarak, şaka görüntüsü verilmiş nazikane eleştirilerde bulunup akran ve emsalinin her birine uygunsuz kötülükler isnat ederek, soğuk sözlerle onları birbirine kattığı için yüksek mevkideki büyük âlimlerin hepsi ona buğuz ve düşmanlık edip herbiri samimi olarak ona yürekten düşman olmuş, içleri ona karşı garaz ve kin ile dolmuştu. Onunla araları bozuk olan büyük âlimler, ona karşı kin besleyen çağdaşlarıyla birlik olup ilhad isnadı zehri ile onu helâk etmeye kasdederek aralarından kaldırmaya karar verdiler. Bu sebeple ona ilhad ve zındıklık isnad olunup görünürde Müslüman olsa da, gerçekte kâfir olduğu söylenmesini yaydılar.¹⁶³

Âşık Paşa'nın verdiği bilgiye göre de "låubâli-veş ve meczûb-nakş ve müşevveş, melâmî üslûb, tekellûf meslûb" olan Molla Lutfi, ulemayı eleştirmekte akranından üstün idi; ancak tartışmalarında hakaretlerde bulunarak onları incitir ve yazdıkları kitapları yerden yere vururdu. Molla Arab ve Hatûbzâde hakkında kaba ifadeler kullanmıştı. Dönemin vezirlerinden İskender Paşa (ö. 912/1506) da bazı hususlarda ona kırgındı ve her zaman "Ah fırsatını bulsam!" derdi. Sapık ve başkalarını saptıran biri diye Molla Lutfi'nin varlığının din için zararlı olduğu ileri sürülerek konunun araştırılması padişaha arz olununca mesele İskender Paşa'ya havale edilir ve o da bu hususu görüşmeleri için devrin mollalarına emir verir. Molla Lutfi on dokuz gün hapsedilir. Ondan rencide olmuş medrese öğrencilerinden Çömlekçizâde Kemâl Çelebi ve emsali, garaz edip bazı şeylere şahitlik ederler. Molla Arab ve Hatûbzâde idamına fetva verirler; Efdalzâde hiç fetva vermez, Molla Ahaveyn ise önce tereddüt ederse de sonra fetva verir. Sultan Bâyezid de idamı onaylar.¹⁶⁴

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin (ö. 1016/1607) verdiği kısa malumata göre de Molla Lutfi sert çıkışlarıyla âlimleri, ileri gelenleri, komutanları ve vezirleri korkutmuş olduğundan, her biri intikamını almak için onun sürçüp düşüşünü beklemekteydi. O bilhassa ulemâdan Hatûbzâde'nin *Tecrid Hâşiyesi* üzerine yazdığı haşiyeyi eleştirmiş ve Molla Arab ile Sultan II. Bâyezid huzurunda abdesti bozan şeyler hakkında yaptıkları tartışmada ona, sultanı da rahatsız eden ağır sözler sarfetmiş olduğundan adları geçen âlimler çok incinmiş, kin tutmakta idiler. Bir bahane ile devletin ileri gelenleri anlaşıp padişahı mollanın sapık olduğunu ve daima halkı ifsat ettiğini araştırtmasını talep etmeleri üzerine, molladan rencide olan bazı düşmanları

162 Gökyay, "Tokatlı Molla Lûtfi'nin "Hamâme"si", *Türk Folkloru Belleten*, I (1986), s. 155-173.

163 Mezdî, a.g.e., s. 296.

164 Âşık Çelebi, a.g.e., vr. 105b-106a

onun katlini mucip bazı söz ve fiillerini gördük, diye garazkâr biçimde şahitlik edin-
ce, zamanın âlimleri katlinin mübahlığına fetva verme cüretinde bulundular. Kına-
lızâde, Molla Lutfi'nin vaziyet ve tavırlarının yapmacıklıktan ve dalkavukluktan
uzak, herkesin gönlünü alan, herkesle şakalaşan ve diyalog kuran lâubâlî meşrep
biri olduğundan, dinsiz ve mezhebi geniş sanıldığını kaydetmektedir.¹⁶⁵

4. Yolsuzlukları: Yakın zamanlarda Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan ve Mol-
la Lutfi'nin II. Bâyezid'e şikâyet edildiği üç belgenin¹⁶⁶ de bu idam hadisesiyle bir
bağlantısı olduğu düşünülebilir. Şöyle ki: Biyografik kaynaklar dâva öncesinde Molla
Lutfi hakkında zındıklık suçlamalarının yayıldığından söz etmektedir. Bu belgeler
de onun aleyhine düzenlenmiş olduğuna göre bunlar, aleyhteki atmosferi destekle-
miş olmalıdır. Bu mektuplardan birinde ilk İstanbul kadısı Hızır Çelebi'nin oğlu ve
meşhur Sinan Paşa'nın kardeşi Ahmed Paşa, Molla Lutfi'den: "Ben hâk-i hakirün
hasmı olan müderris Lutfi gayet şerî (şerli) ve gaddar ve bî-din (dinsiz) ve bî-itikad
(inançsız) ve müzevvir ve mekkâr (hilekâr) olduğu için küstâhlık olunup bu azr-
nâme'ye irtikâb olundu. Ol bana eylediği zulmi ve hayfı hâşâ ki kâfir dahi Müslü-
mana ide." şeklinde söz etmektedir.¹⁶⁷

Mektuplardan anlaşıldığına göre Molla Lutfi, mektupların yazarı Ahmed Paşa'-
nın kardeşi Sinan Paşa'nın ölümünden sonra paşanın vakfiyesini ve vasiyetini
saklamış, daha sonra bir adamı vasıtasıyla paşanın mührünü çaldırıp bir yolunu
bularak kendisini bu vakfa mütevellî tayin ettirmiştir. Bu yolla Sinan Paşa'nın
terekesindeki kıymetli kitapları yine başkalarından çaldığı kıymetsiz kitaplarla de-
ğiştirmiştir. Bu değiştirme işini de ört bas etmek için, değiştirdiği kitapların yerine
koyduğu kıymetsiz kitapları satmaya çalışmış ve bazılarını da satmıştır. Ahmed
Paşa ile Molla Lutfi arasında çıkan ihtilafın halli için müfettiş tayin edilen Molla
Kestelli, Ahmed Paşa'yı haklı gösteren bir arz-nâme (rapor) hazırladığı gibi, devrin
âlimlerinden bazıları da paşa lehine fetvalar vermişlerdir. Ahmed Paşa kesinlikle
siyaset cezasıyla cezalandırılması gereken böyle düzmece bir davanın karara bağ-
lanmasının geciktirilmesine taraflarla alâkası bulunmayan herkesin şaştağını belir-
terek yazdığı bu mektuplarla padişahdan arz-nâme ve fetvalara uyularak Molla

165 Kınalızâde, *Tezkiretü's-şuarâ*, II, 828-829. Âşık Paşa, Molla Lutfi ile Molla Arab arasındaki tartışmanın
Fatih Sultan Mehmed huzurunda gerçekleştiğini kaydeder. bk. *Meşâiru's-şuarâ*, vr. 105b.

166 Doğrudan Molla Lütfi'yi hedef alan bu üç adet şikâyetname tarzındaki mektuptan ikisi İsmail E. Erünsal
tarafından ilim alemine tanıtılmış (bk. Erünsal, "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütfi Hakkında Bir-
kaç Not", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 33, Mart 1980/1981, İstanbul, s.
72-78); bu iki mektup ile birlikte üçüncü bir mektup ise İbrahim Maraş tarafından tıpkıbasımı yapılarak ve
Latinize edilerek yüksek lisans tezi içinde verilmiştir. bk. Maraş, *Molla Lütfi'nin Felsefi ve Kelâmî Görüş-
leri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s. 8-18. Mektuplarda Sinan Paşa'dan
"merhum" diye söz edilmesi ve Sinan Paşa'nın 891/1486'da vefat etmiş olması mektuplardan birinin
sonunda (TSA, E. 6345) Ahmed b. Hızır imzası, diğerinde (TSA, E. 8101) Sinan Paşa hakkında "merhum
kardeşim" ve üçüncü kısa mektupta (TSA, E. 10160/80) ise "kardeşlik hakkı" ifadeleri geçtiğine bakılırsa
her üç mektubun da muhtelif zamanlarda Ahmed Paşa tarafından yazılmış olma ihtimali yüksektir. Nite-
kim mektubun birinde (TSA, E. 6345) davanın geciktirilmesinden şikâyet edilmektedir ki bu durum daha
önce dâva ile ilgili bir başvurunun yapılmış olmasını gerektirir.

167 Erünsal, a.g.m., s. 74-75; Maraş, a.g.e., s. 16-17 (TSA, E. 6345).

Lutfî'nin cezalandırılmasını istemektedir.¹⁶⁸ Davanın sonuçlandırılmasının geciktirilmesi, durumun şikayetçinin arz ettiği gibi o kadar da ayan beyan ortada olmadığına bir kanıttır. Bu yüzden mektuplar meseleye sadece Ahmed Paşa yönünden yaklaşmakta olduğu için Erünsal'ın da belirttiği üzere tabii olarak tarafsız bir belge olma vasfını taşımamaktadır.¹⁶⁹

Yine mektuplardan birinde ifade edildiğine göre Molla Lutfî daha önce saray kütüphanesinde idareci iken yaptığı büyük bir hiyânet, Sinan Paşa tarafından saklanmış ve molla görevden uzaklaştırılmıştı.¹⁷⁰ Fâtih devrinde yaptığı bir hiyânetten dolayı kadıasker meclisinde ta'zîr cezasına çarptırılmıştı.¹⁷¹

Ayasofya vakıflarının 926/1520 yılındaki tahririnde yer alan Molla Lutfî'nin karısı Hasnâ'nın Hızır Bey oğlu Yakub Paşa'nın kızı olduğu kaydı dolayısıyla Molla Lutfî'nin Sinan Paşa'nın kardeşinin kızı ile evli olması ihtimali¹⁷² mektuptaki ifadelerle birlikte göz önüne alınırsa Ahmed Paşa ile Molla Lutfî arasındaki çekişmenin mirasla ilgili olduğu da düşünülebilir. Nitekim mektuplardan birinde "bir zalim dinsüz harami bir hanedanın evvel ahir nesi varsa gâret idüp (el koyup) ol iki şâhid-i zûrun (yalancı şahidin) birisi, merhum kardeşimin hemen müteveffâ olduğu (öldüğü) gibi, mühür yüzüğün uğrulayıp hiyânet etmiş; sonra Lutfî anınla ittifâk idüp vakfa anı câbî idüp muradınca şâhid ittirmiş." denilmektedir.¹⁷³

Gerek biyografik eserler ve gerekse padişaha sunulan mektuplar ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa, İsmail E. Erünsal'ın da belirttiği üzere, bazıların iddia ettiği gibi Molla Lutfî sadece hür düşüncesinden dolayı değil, başka sebepler dolayısıyla da idam edilmiş¹⁷⁴ olup bunlar arasında onun döneminin uleması ve devlet adamlarıyla hasmâne ilişkileri oldukça önemli rol oynamıştır. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferi sırasında Anadolu kazaskerliği görevinde bulunan İbn Kemâl ile söyleşirken "Tokatlı Molla Lutfî sizin hocanız imiş. Bilgisi ve fazileti bilinir iken öldürülmesine sebep ne oldu?" diye sorunca İbn Kemâl "hased-i akran belâsına uğradı" diye cevap vermiştir.¹⁷⁵

168 Erünsal, a.g.m., s. 74-78; Maraş, a.g.e., 13-18.

169 Erünsal, a.g.m., s. 78.

170 Erünsal, a.g.m., s. 74-75; Maraş, *Molla Lutfî'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 16-17 (TSA, E. 6345). Bu hiyânetten Molla Ahaveyn de yukarıda tercümesini verdiğimiz pasajda "Sonra bu şahsın hiyâneti ortaya çıktı ve eminlik görevinden azledildi." şeklinde söz etmektedir.

171 Erünsal, a.g.m., s. 74-75; Maraş, a.g.e., s. 15 (TSA, E. 8181). Mektuplardan birinde (TSA, E. 6345) Molla Lutfî'nin ilk karısını sahtekârlıkla elli altmış bin akçe alarak boşadığı; Tokat'ta bir kimsenin yirmi bin akçesini zimmetine geçirdiği ve Dârulhadîs Medresesi'nin *Şihâh-ı Cevherî* adlı lügat kitabını değiştirmiş ise de hâfiz-ı kütübün dikkatinden kaçmadığı için geri vermek durumunda kaldığı gibi bazı iddialara yer verilmektedir.

172 Erünsal, a.g.m., s. 73-74.

173 Maraş, a.g.e., s. 13 (TSA, E. 8101).

174 Erünsal, a.g.m., s. 78.

175 Hoca Sadeddin Efendi, *Selîmnâme (Tâcû't-tevârîh ile birlikte)*, İstanbul 1280, II, 615.

D. Yargılama Usûlü Bakımından

Kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda yargılama ve infaz sürecini şu şekilde özetlemek mümkündür: Molla Lutfî'nin halkı ifsat ederek onları saptıran bir zındık olması hasebiyle, varlığının din için zararlı olduğu yolunda yayılan haberler üzerine, II. Bâyezid, vezir İskender Paşa'ya ve kazaskerlere konunun araştırılmasını havale ederek gerçekliğine bir türlü inanmadığı bu davanın görülmesini emretti. Bunun üzerine molla hapsedildi ve hapiste on dokuz gün kaldı. Bu arada Hatîbzâde, Molla İzârî, Molla Arab, Molla Efdalüddin, Molla Ahaveyn gibi dönemin daha başka ileri gelen âlimlerinden oluşan bir mahkeme heyeti teşkil edildi. Sanık mahkemede sorgulandı ve suçlamaları reddetti. Ardından şahitlerin dinlenmesine geçildi. Aralarında molladan rencide olmuş medrese öğrencilerinden Çömlekçizâde Kemâl Çelebi gibi kişilerin de bulunduğu iki yüz kadar şahitten her biri birer madde aktararak kesin biçimde molların mülhîd ve zındık olduğuna şahitlik ettiler. Molla Lutfî bütün bu şahitleri yalanladı ise de mahkeme heyeti "şâhitlerin şahitlikleri şeriat açısından makbul ve bizce gereğine göre hüküm verilebilir." kanaatine vardılar. Şahitlerin dinlenmesinden sonra durum padişaha arz edildi ve padişahın şeriata göre bir karara varılmasını emretmesiyle divan ikinci kez toplandı. Aralarında şiddetli tartışmalar yaşandı ve sonunda ulemeden Hatîbzâde, İzârî ve Molla Arab hiç duraksamadan idam hükmü verirken Efdalüddin ve Ahaveyn çekimser kaldılar. Ancak Ahaveyn daha sonra idam hükmüne katıldığını açıkladı. Vezirler de bu kararı yerinde buldular. Durum padişaha arz edilince ulema çoğunluğunun kararına uyararak idamı onayladı. İdam halka açık biçimde Sultanahmet Meydanı'nda suçlunun başı kesilerek infaz edildi.

Yargılama prosedürü benzer davalarda o gün geçerli olan hukuk sistemine uygun bir şekilde icra edilmiştir. Belki bu yargılamanın usul bakımından tek kusuru seçilen hakimlerin davalı ile aralarının pek hoş olmaması bir yana, Hatîbzâde gibi davanın açılmasına sebep olan bir kimsenin yargılamada yer almasıdır.¹⁷⁶ Ancak kaynakların davalı hakkında verdiği bilgileri hatırlayacak olursak o dönemde ona karşı kırıng olmayan hakimler bulmak oldukça zor olsa gerektir.

E. İdam Hükümünde Hanefî Mezhebi Aşılıp mıdır?

Bazı araştırmacılar başta Molla Lutfî olayı olmak üzere Osmanlı döneminde zındıklık suçlamasıyla verilen idam cezalarının Hanefî mezhebine aykırı olup bu hükmün Mâlikî mezhebenden ödünç alındığının altını çizerek Nitekim Osmanlı'da zındıklar ve mülhîdlerle ilgili müstakîl bir eser kaleme alan Ahmet Yaşar Ocak, Molla Lutfî'nin idam hükmünün Hanefî hukuk kurallarına¹⁷⁷ göre değerlendirmesini ya-

176 Rivayete göre Hatîbzâde, Molla Lutfî'nin idamına hükmedip evine döndükten sonra "Elinden kitabımı kurtardım!" diye Allah'a hamdetmiştir. Zira Molla Lutfî, Hatîbzâde'nin *Hâşiyeye-i Tecrid* adlı eserini ağır biçimde eleştirmekte idi. Bk. Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 280; Mecdî, a.g.e., s. 297-298.

177 Ocak bu konuda Hanefî mezhebinin ictihadını şöyle özetlemektedir: "Hanefî mezhebine göre normalde zendeka ve ilhad ile suçlanan sanık, suçunun şahitlerin ifadeleri ve diğer delillerle şüpheye yer vermeyecek

parak bu idam olayında Hanefî hukukunun değil, onu yargılayıp idam fetvasını zorla çıkartan kişilerin şahsî çıkarlarının ve düşmanlıklarının rol oynadığını kabul etmek gerektiğini belirttiikten sonra "Sonuç olarak verilen hüküm Osmanlılar'da uygulanmakta olan Hanefî hukukuna bütünüyle aykındır." yargısına varmaktadır.¹⁷⁸ Kitabının bir başka yerinde düştüğü dipnotta ise "Osmanlı İmparatorluğu gibi Hanefîliğin resmi mezhep olduğu yerlerde de bazen bu konuda Mâlikî fikhinin uygulandığı görülebiliyor." ifadesini kullanmaktadır.¹⁷⁹ Bu iki veriyi birlikte düşündüğümüzde Ocak'ın "Molla Lutfi'nin idamı, şahsî çıkar ve düşmanlık saikiyle hakimlerin, Hanefî mezhebine aykırı olarak Mâlikî fikhine uygun karar almalarıyla gerçekleşmiştir." sonucuna vardığını anlama imkânına sahip olmaktadır.

İslâm hukukunun Osmanlı uygulamasında zındıklık cürmünün cezası konusunda Hanefî mezhebinin sınırlarının aşıldığı hususu, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Şeyh Muhyiddin-i Karamânî'in idamı ile ilgili fetvasında da görülmektedir. İmâm-ı A'zam'a göre zındığın İslâm'ı ve tövbesi makbul olup öldürülmekten kurtulur iken Karamânî'nin defalarca imanını yenileyip tövbe ettiği halde idamdan kurtulamamasının sebebini Ebussuud Efendi şöyle açıklar: Zındık yakalanmadan önce tövbe ederse tövbesi kabul edilir; tutulduktan sonra yapılan tövbeye itibar edilmez. Adı geçen şahsın iman yenilemesi ve tövbe etmesi yakalandıktan sonra gerçekleşmiştir. Ayrıca İmâm-ı A'zam katında İslâm'ı ve tövbesi ile idamın vücubu düşer, câizlik ortadan kalkmaz; fakat diğer müctehidlere göre hali üzere kalır. Osmanlı kadıları, din işlerinde aldırışsız kimselerin tövbelerine itibar etmeyip diğer imamların mezheplerine göre katillerine hükmetmeğe me'mûr ve izinlidirler. Hüküm verildikten sonra bu açıdan da idamın vücubu ittifâklı hale gelir. Zira diğer imamların görüşleri ile bilerek idam hükmü vermenin câiz ve hüküm verildikten sonra ise kesin olarak vâcib olduğu İmâm-ı A'zam tarafından da kabul edilir. Dolayısıyla hüküm veren hakimin Hanefî olmasının bir zararı yoktur. Hatta Hanefî hakim müctehid olup İmâm-ı A'zam'ın görüşünün doğruluğuna inanıp ve delilinin gücüne tam olarak güvendiği halde bile diğer müctehidlerin görüşleri ile amel edip kendi mezhebinin hilâfına hükmeylese, İmâm Ebû Yûsuf katında hükümü geçerli değil ise de, İmâm-ı A'zam'dan gelen en güçlü rivayete göre geçirlidir. Hanefî mezhebinin ileri gelen âlimlerinden Ebû Bekir Muhammed b. el-Fazl el-Buhârî ve Sadruşşehîd İbn Mâze bunu tercih etmişlerdir; meşhûr fetvâ kitaplarında fetvânın bunun üzerine olduğu kaydedilmiştir.¹⁸⁰

Ebussuud Efendi *Ma'rûzât* adlı eserinde de Peygamber'e hakaretle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "İnanarak söylemiş ise zındıktır. Yakalandıktan sonra tövbesi kabul olunmaz; ittifâkla öldürülür. (Peygamber'e) hakaretin gereği ittifâkla öldürül-

bir biçimde ispat edilmesi halinde, tevbeyle davet edilir. Eğer sanık bu daveti kabullenerek tevbe ederse, tövbesi kabul olunur ve idam edilmez. İdam hükmü, ancak sanığın tevbeyle red ve zendekasında ısrar etmesi halinde tatbik edilir." Bk. Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 225.

178 Ocak, a.g.e., s. 226.

179 Ocak, a.g.e., s. 67.

180 Ocak, a.g.e., s. 361-362.

mesinin mübâh olmasıdır. Amma İslâm'a dönerse, İmâm-ı A'zam katında öldürül-
mekten kurtulur. İmâm Şâfiî, İmâm Mâlik, İmâm Ahmed b. Hanbel ve büyük âlim-
lerin çoğunluğuna göre asla İslâm'ı ve tövbesi kabul olunmayıp had cezası olarak
öldürülmesi lâzım olur. Selef ve halefin büyüklerinden çok kimse bu görüş üzere
ittifâk ettiğiinden iki tarafın görüşlerine riayet etmek için 944 (1537) senesinde
memleketin kadılarına gönderilen emirnameye buyruldu ki: Bu türlü kötü sözler
söyleyen kimselerden iyi hal, iyi Müslümanlık ve gerçekten tövbe ettiği anlaşılmanın
tövbesini kabul edip ta'zîr ve hapis cezaları ile yetinip İmâm-ı A'zam'ın görüşüyle
amel eyleyeler. Eğer böyle bir şey anlaşılmayan bir kimse ise diğerlerinin görüşle-
riyle amel edip tövbe ve İslâm'ına itimat etmeyip had cezası olarak öldürelen. Bu
emir sonradan yürürlükten kaldırılmış değildir diye 955 (1548) senesi Muharrem
(Şubat) ayında tezkire ile sultanın görüşüne arz edilip önceki emir aynen yürürlük-
te ve devam etmekte diye yeniden emir çıkarılmıştır."¹⁸¹

Ebussuud'un *Ma'rûzât*'taki bu açıklamalarından Hanefî mezhebi içinde mute-
met görüşe göre zındığın mahkemeye sevk edildikten sonra öldürüleceği ve tövbe-
sinin kabul edilmeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak son birkaç asrın en büyük Hanefî
fıkıhçılarından İbn Abidîn bu açıklamanın başı ile sonunun birbiriyle çeliştiğini ileri
sürerek Ebussuud Efendi'yi eleştirmektedir. Çünkü başta zındığın yakalanmadan
önceki durumunun tartışmalı olduğu ve Ebû Hanîfe'nin tövbenin kabul edileceğini
savunduğu; yakalandıktan sonra ise tövbenin kabul edilmeyeceğinde bir tartışma
bulunmadığı ifade edilmektedir. Sonunda ise aynı tartışmanın yakalandıktan son-
raki durumla ilgili olduğu belirtilmektedir. Zira Ebussuud'un ifadesine göre kadınlara
gönderilen fermanla zındık iyi hal gösterdiğinde tövbesini kabul etmeleri ve Ebû
Hanîfe'nin görüşüne uyarak ta'zîr ve hapis cezası ile yetinmeleri, iyi hal gösterme-
diğinde ise diğer imamların mezhepleriyle amel edilerek tövbesi kabul edilmeyip
idam emredilmektedir. Anlatıldığı şekliyle bu işin, ancak yakalanıp mahkemeye sevk
edildikten sonra mümkün olabileceği açıktır. Dolayısıyla bu durumda tövbenin ka-
bulü İmâm-ı A'zam'ın görüşü ve kabul edilmemesi ise, başkasının görüşü olduğu
kesin olarak ifade edilmiş olmaktadır. Ayrıca Ebussuud Efendi'nin Hz. Peygamber'e
hakareti zındıklık olarak nitelemesi ve hüküm bakımından bu iki suç eşitlemesi de
kabul edilir bir şey değildir.¹⁸²

Ma'rûzât'ta ifade edildiği üzere 944 ve 955 yıllarında çıkan fermanlarda, her
iki tarafın görüşlerine riayet için orta bir yol tutularak zındığın tövbesinde samimi
olup olmadığının objektif kriterlerle tespit edilerek duruma göre davranılması emre-
dilmişti. Şu halde Hanefî mezhebi sınırları tamamen aşılmış değil, bir bakıma tek-
nik terimiyle bir "telif" gerçekleştirilmiştir. Ebussuud'un bu açıklamaları kendi dö-
nemiyle ilgili hukukî anlayışı temsil ediyor olabilir, ancak aşağıda inceleneceği üze-
re Molla Lutfî zamanındaki anlayışı yansıttığını söylemek mümkün değildir. Oysa

181 Ebussuud Efendi, *Ma'rûzât (Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlipleri)* içinde, IV, 35-75, nşr. Ahmed Akgündüz, İstanbul 1992, IV, 43 (Küçük tasarruflarla tarafımızdan sadeleştirilmiştir. Ş. Ö.).

182 İbn Abidîn, *Tenbithü'l-uûlât*, I, 316vd.

Ebussuud Efendi birçok fetvasında başka mezheplerle hüküm vermeyi yasaklamaktadır. Ona göre hakimin yetkisi halifenin izin ve icazetine bağlıdır ve en sahih kavillerle hüküm vermeye memur olup farklı görüşlerle hüküm vermesi yasaktır¹⁸³; berâ-tında en sahih kaville amel etmesi belirtilen bir hakimin, gayet zâif bir kaville amel etmesi halinde hükmü geçersiz olur.¹⁸⁴ Yine Ebussuud'un belirttiğine göre Şâfi mezhebine geçmek sultanın emriyle yasaklanmıştır.¹⁸⁵

Ebussuud Efendi'den önce şeyhülislâmlık makamında bulunan İbn Kemâl de Müslüman iken zındık olan kimsenin görüşlerinin propagandasını yapmaması, dini ifsat için çalışmaması ve böyle tanınan biri olmaması şartlarıyla hüküm bakımından mürtedden farklı değerlendirilemeyeceğini ileri sürer. Ona göre eğer mezkur şartları taşıyor ise yakalanmadan gelip kendi isteği ile tövbe ederse kabul edilir, yakalandıktan sonra tövbesi kabul edilmez öldürülür.¹⁸⁶ Ayrıca birçok şeyhülislâm fetvasında da zındığın yakalandıktan sonra tövbesinin geçerli olmadığını altı çizilmiştir. Bunlar arasında Ebussuud Efendi'nin çağdaşı Çivizâde (ö. 995/1587)¹⁸⁷, Ankaravî (ö. 1098/1687)¹⁸⁸, Abdürrahîm Efendi (ö. 1128/1716)¹⁸⁹, Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743)¹⁹⁰ sayılabilir. 10 Cemâziyelevvel 1011 (26 Ekim 1602) tarihinde zındıklık suçlamasıyla idam edilen Behrâm Kethudâ Medresesi Müderrisi Nadajlı Sarı Abdurrahman'ın davasına Anadolu kazaskeri sıfatıyla bakan Es'ad Efendi de aynı hükmü teyit etmektedir.¹⁹¹

Ebussuud Efendi'nin açıklamalarının klasik Hanefî doktrini açısından ortaya çıkardığı problemler bir yana, onun bu açıklamaları kendi döneminin hukukî anlayışını ortaya koymaktan ötesine delil olamayacağı gibi, diğer taraftan Molla Lutfî

183 Ebussuud Efendi, *Ma'rûzât*, IV, 39. "Zira kuzâtın velâyeti sâhib-i hilâfetin izin ve icâzetinden müstefâddır. Ve hem esahh-i akvâl ile hükme me'mûrlardır ve hilâfiyâtın mahcûrlardır."

184 Ebussuud Efendi, *a.g.e.*, IV, 50.

185 Ebussuud Efendi, *a.g.e.*, IV, 40. "Teşeffu' (Şâfi mezhebine geçme) hususu bu diyârda câî olmaya men'-i sultânî vârid olmuştur." Abdürrahîm Efendi *Fetâvâ*'sında yer alan şu fetvalar da bunu desteklemektedir: "Zeyd-i Hanefî teşeffu' eylese (Şâfi mezhebine geçse) Zeyd'e şer'an ne lâzım olur? el-Cevâb: Ta'zîr."; "Hind-i Hanefiyye mesâil-i şer'iyyeden bir mes'eledde teşeffu' eylemeğe mesâğ (cevâz) var mıdır? el-Cevâb: Yokdur." bk. Mentешizâde Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, İstanbul 1243/1827, I, 134.

186 İbn Kemâl, *Risâle fî mâ yete'allaku bi-lafzî'z-zındık*, s. 246-247. Genel olarak İbn Kemâl'in görüşlerinden hareketle XVI. yüzyılda Osmanlı toplumunda zındıklık suçu hakkında yapılan bir araştırma için bk. İsmail Safa Üstün, *Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century* (Ph.D.), The University of Manchester, Department of Middle Eastern Studies, 1991.

187 Lâî Ahmed Efendi b. Mustafa es-Sarûhânî (ö. 971/1563), *Mecma'u'l-mesâilî's-şer'iyye fi'l-ulûmi'd-dîniyye*, İsmail Erünsal Koleksiyonu, vr. 57b.

188 Ankaravî, Mehmed Emin Efendi, *Fetâvâ*, İstanbul 1281/1864, I, 160, 183.

189 Mentешizâde Abdürrahîm Efendi, *a.g.e.*, I, 99.

190 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ ma'an-nukûl*, İstanbul 1266/1849, s. 173, 653.

191 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, 184; Naîmâ, *Târîh*, I, 313-314. Es'ad Efendi, Tırnakçı Hasan Paşa'ya sunduğu tezkirede "Zındıkın ise ba'de'l-ahz tevbesi makbule olmayup bilâ-te'hîr katli vâcib olmağla şer'-i şerîf müctibince katline hükm olundu." demektedir. A. Yaşar Ocak bu hadiseden "Osmanlı kaynağı olarak sadece *Târîh-i Naîmâ*'da, bir de d'Ohsson'un *Tableau General*'inde sözü edilen" şeklinde bahsediyor (bk. Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 243-245). Oysa Naîmâ'dan (ö. 1128/1716) yarım asır öncesinde bu olaydan Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) aynı ifadelerle söz etmektedir ki buradan Naîmâ'nın Kâtip Çelebi'yi kaynak olarak kullandığını veya her ikisinin de bir başka aynı kaynağa dayandığını söylemek mümkündür.

davasında Hanefî mezhebinin sınırlarının aşılmağının açık delilleri de bulunmaktadır. Şöyle ki:

1. İdamın gerçekleştiği dönemde ve öncesinde Osmanlı ilim muhitinde geçerli ilgili Hanefî eserlerde konuya ilişkin açıklamalarda zındığın tövbeye davet edilmeden öldürülebileceği açıklıkla ifade edilmektedir:

a. Osmanlının muteber saydığı kaynaklarda zındıklık suç ve cezası: Osmanlı ilim muhitinde yaygın Hanefî eserlerin konuyu ele alış kuşkusuz Osmanlıların zındıklık suç ve cezasının mahiyetini nasıl kavradıklarının ip uçlarını verir. Osmanlı hukuk anlayışı üzerinde derin etkileri bulunan İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *Fethu'l-kadır* adlı eserinde Hanefî anlayışı “Zındık yakalanmadan önce gelir, zındık olduğunu itiraf eder ve bundan tövbe ederse tövbesi kabul edilir. Yakalandıktan sonra tövbe ederse tövbesi kabul edilmez, öldürülür. Çünkü onlar Bâtıniyye'dir; gerçekte bunun aksine inanırlar. Bu nedenle öldürülürler. Onlardan cizye alınmaz.” şeklinde özetlenmektedir.¹⁹² İbnü'l-Hümâm eserinin bir başka yerinde ise *ed-Dirâye* adlı eserden şu iktibası yapar: “Zındık hakkında bizim mezhepte iki rivâyet vardır; bir rivâyete göre tıpkı Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in savundukları gibi tövbesi kabul edilmez ve diğer rivâyete göre ise Şâfiî'nin savunduğu gibi kabul edilir. Ebü Yûsuf'tan gelen 'Şayet bunu defalarca yaparsa baskın öldürülür.' görüşünü ise (*ed-Dirâye* sahibi) şöyle yorumlamıştır: Beklenir bakılır, eğer küfür sözünü açıktan söylese tövbe etmeden öldürülür. Çünkü hafife aldığı ortaya çıkmıştır ve davet kendisine ulaşan kâfirin tövbeye davet edilmeden öldürülmesi câizdir.”¹⁹³ İbnü'l-Hümâm zındığın tövbesinin kabul edilmemesini mezhebin zâhir görüşü (zâhiru'l-mezheb) olarak niteler.¹⁹⁴

Kâtib Çelebi'nin “Günümüzde kadılar, müderrisler ve fıkıhla uğraşanların el kitabı” şeklinde takdim ettiği¹⁹⁵ ve asırlarca Osmanlı Devleti'nin yarı resmî kanun kitabı özelliğini koruyan *Düerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* adlı eserinde Molla Hüsrev (ö. 885/1480), *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'yi esas olarak zındığın ister yakalanıp zındıklığına şahitlik edildikten sonra, isterse kendiliğinden tövbe ederek

192 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadır*, IV, 372. Krş. Kâdîhân, *el-Fetâva'l-Hâniyye*, III, 588. İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadır* ve Alâeddin el-Kâsânî'nin *Bedâi'u's-sanâi'* adlı eserlerini İstanbul'a ilk getiren kişinin Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâli Efendi olduğu ve bu kitapları 908-909 yıllarında gerçekleştirdiği hac yolculuğu sırasında getirdiği kaydı (Bk. Nev'izâde Atâi, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şakâik*, İstanbul 1268, s. 277) esas alındığında mezkur tarihe kadar *Fethu'l-kadır*'in Osmanlı ilim çevrelerinde tanınmadığı anlaşılmaktaysa da Osmanlı âlimlerinin bir kısmının Mısır'da eğitim görmesi bir yana, söz konusu kitabın kaynaklarının daha önceden Osmanlı'da biliniyor olması ve konuyla ilgili malumatı güzel biçimde özetlemesi dolayısıyla burada bu eseri esas aldık.

193 İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 387.

194 İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 408.

195 Bu bilgi Molla Hüsrev'in *Düerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* adlı matbu eserinin kapak sayfasında Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn* adlı kitabından nakledilmektedir. Ancak *Keşfü'z-zunûn*'un *Gurerü'l-ahkâm* maddesinde bu eserin *Düerü'l-hükkâm* adlı şerhi ile ilgili açıklamaların dâl (d) kısmında geçtiği belirtilmiş (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1360-62/1941-43, II, 1199); fakat eseri yayımlayanların da belirttiği üzere, müellifin söylediği bu bilgiler orada (I, 747) verilmiş değildir.

gelmiş bulunsun asla tövbesinin kabul edilmeyeceğini ve had cezasına çarptırılarak öldürüleceğini belirtir.¹⁹⁶

Gerek İbnü'l-Hümâm ve gerekse Molla Hüsrev'in eserlerinden, zındığın tövbesinin kabul edilmeyeceği anlayışının Hanefî görüşü olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu anlayışın aşağıda geleceği üzere idam hükmünü verenler tarafından bilindiğini ispatlayacak delillere de sahibiz.

b. Molla Lutfi'nin idamı hadisesi münasebetiyle yazılmış Osmanlı hukukî metinlerinde zındıklık suç ve cezası: Hadisenin canlı şahitleri ve aynı zamanda davanın müdahil iki hakimi konu ile ilgili birer risâle yazmışlardır. Bunlardan birincisi Molla Lutfi'nin hasımlarından Ahaveyn'in *es-Seyfü'l-meşhûr ale'z-zındik ve sâbbi'r-Rasûl* adlı eseridir.¹⁹⁷ Diğer risâle ise Molla Lutfi'nin katline fetva veremeyen Efdalzâde Hamidüddin'e (ö. 908/1502) ait olup *Risâle müteallika bi-ahkâmî'z-zındik li-Efdalüddin ellezi lem yahkum bi-ibâhati demi'l-Mevlâ Lutfullah eş-şehîd*¹⁹⁸ adını taşımaktadır. Bu iki eser konuyu, kendi dönemlerinde Hanefî mezhebinin muteber kaynakları olarak görülen eserler çerçevesinde ele almakta ve bir bakıma tabir caizse konuyla ilgili kanun maddelerinin bir dökümünü sunan savcılık iddianamesine benzer bir görüntü arz etmektedir. Şimdi bu iki eserin referanslarına ve onlardan çıkan sonuçlara bir göz atalım:

ba. Efdalzâde'nin kaynakları ve bunlara göre zındığın durumu:

Fetâvâ-yı Kâdihân (Cizye ve el-Hazar ve'l-ibâha bölümleri)¹⁹⁹: Kâdihân, Fahreddin Hasan b. Mansûr el-Özcendî el-Fergânî (ö. 592/1196).

el-Kâfi (Bâbü'l-Mürted)²⁰⁰: Ebü'l-Berekât Hâfîzüddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (ö. 710/1310).

en-Nihâye:²⁰¹ Hüsâmeddin Hüseyin b. Ali es-Sıgnâkî (ö. 711/1311).

196 Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmûz, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*, İstanbul 1978, I, 299-300.

197 Bu risâle Ahmet Yaşar Ocak tarafından Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi nr. 859'da (vr. 20a-25b, istinsahı: 989/1581) kayıtlı nüshaya dayanılarak tercüme edilmiş ve *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mühidler* adlı eserin ekler bölümünde yayımlanmıştır (s. 340-347). Birçok yazması bulunan bu eserin, burada bizzat müellifin öğrencisi Sa'dî Çelebi tarafından 902 yılında istinsah edilen en eski ve çok temiz bir nüshasından (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1279, vr. 330b-334a) istifade edilmiştir. Çünkü diğer nüshaların kiminin girişi, kiminin Molla Lutfi ile ilgili son bölümü eksik, tam olanlar ise birçok dil yanlışlığı içermektedir.

198 Bu risâle Şükrü Özen tarafından bir takdim yazısı ve tercümesiyle birlikte "Molla Lutfi'nin İdamına Karşı Çıkan Efdalzâde Hamidüddin Efendi'nin *Ahkâmü'z-zındik* Risâlesi" adıyla neşredilmiştir. Bk. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2000), 7-16.

199 Kâdihân, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, III, 429, 588.

200 *el-Kâfi* Ebü'l-Berekât Hâfîzüddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *el-Kâfi fi şerhi'l-Vâfi* adlı eseridir. bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1998.

201 Burhâneddin el-Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin şerhidir. bk. *a.g.e.*, II, 2032. *en-Nihâye*'den yapılan iktibas hâmişte yer almaktadır.

*es-Sârimü'l-meslûl*²⁰²: Takiyyüddin İbn Teymiyye Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî (ö. 728/1328).

*Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye*²⁰³: Kıvâmüddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî el-Kâkî (ö. 749/1384).

Fetâvâ-yı Tâtârhâniyye (Bâbü'l-Mürted)²⁰⁴ Ferîdüddîn Âlim b. Alâ el-Ensârî ed-Dihlevî (ö. 786/1384) (*en-Nevâzil*'den²⁰⁵ naklen).

Fetâvâ-yı Bezzâziye (Kitâbü'l-Cinâyât ve Kitâbü's-Siyer):²⁰⁶ Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Bezzâzî (ö. 827/1424).

ed-Dirâye: Muînüddîn el-Herevî diye bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. Mübârekşâh b. Muhammed.²⁰⁷

Efdalzâde'nin risâlesinde zikri geçen Hanefî kaynaklardan yaptığı iktibaslardan çıkan netice şöyle özetlenebilir: *Tâtârhâniyye*'nin mürtedle ilgili bölümünde *en-Nevâzil* adlı eserden nakledildiğine göre Müslüman iken zındık olana İslâm arz edilir; Müslüman olursa ona göre muamele edilir; aksi halde mürted olduğu için öldürülür; aslı itibariyle şirk üzere olan zındık ile zimmî iken zındık olan kimse olduğu haliyle bırakılır. *Fetâvâ-yı Kâdihân* ve *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'ye göre de zındık yakalanmadan önce gelir zındık olduğunu itiraf eder ve bundan tövbe ederse tövbesi kabul edilir, yakalandıktan sonra tövbe ederse kabul edilmez, fetvâya esas olan da bu görüştür.

bb. Molla Ahaveyn'in *es-Seyfü'l-meşhûr 'ale'z-zındık ve sâbbi'r-Rasûl*²⁰⁸ adlı eseri: Kâtib Çelebi bu risâleden: "Molla Ahaveyn'in Molla Lutfî'nin idamı hak ettiğini beyan etmek için yazdığı bir eserdir. Risâlenin sonunda onun (Molla Lütfî'nin) yaptığı sabit olan ve öldürülmesini gerektiren bazı şeyler zikretmektedir." diye söz etmektedir.²⁰⁹ Eserin *Fetâvâ-yı Bezzâziyye* ve *Fetâvâ-yı Kâdihân* dışındaki diğer başlıca kaynakları:

202 *es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtimi'r-Rasûl* Takiyyüddin İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) eseri olup matbudur (Haydarabad 1322; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut 1978; nşr. Muhammed b. Abdullah b. Ömer el-Halvânî ve Muhammed Kebîr Ahmed Şevderî, Dârü İbn Hazm, Beyrut 1997). İbn Teymiyye "Zındık küfrünü gizleyip inkâr eden, ortaya koymayan kimsedir." demektedir. bk. a.g.e., (nşr. el-Halvânî ve Şevderî), III, 687.

203 *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye* Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin Kıvâmüddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî el-Kâkî (ö. 749/1384) tarafından yapılan şerhi olup 21 Muharrem 745 (3 Haziran 1344) tarihinde tamamlanmıştır. bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2033.

204 Ferîdüddîn Âlim b. el-Alâ el-Ensârî ed-Dihlevî, *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye* (nşr. Seccâd Hüseyin), İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmî'l-İslâmiyye, Karaçi 1416/1996, V, 539.

205 *en-Nevâzil* Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî'nin (ö. 375/985) eseridir.

206 Bezzâzî, a.g.e., VI, 311, 322, 383.

207 *ed-Dirâye* Muîn el-Herevî diye bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. Mübârekşâh b. Muhammed'in *el-Hidâye*'ye yazdığı şerhdır. bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 2038.

208 Kâtib Çelebi bu eseri üç ayrı yerde üç ayrı isimle zikreder: 1. *es-Seyfü'l-meşhûr ale'z-zındık ve şâtimi'r-Rasûl*, 2. *Risâletü'l-Ahaveyn fi ahkâmî'z-zındık*, 3. *Risâle fi'z-zındık li'l-Ahaveyn semmâhâ es-Seyfe'l-meşhûr*. bk. *Keşfü'z-zunûn*, s. 843, 870, 1019.

209 Kâtib Çelebi, a.g.e., s. 1019.

eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ: Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149).

el-Mültekatât fi'l-mesâili'l-vakı'ât: Ebû'l-Meâlî Mes'ûd b. Şücâ' b. Muhammed el-Hanefî el-Umevî (ö. 599/1202).

es-Seyfü'l-meslûl fi sebbi'r-Rasûl: Tâcüddîn İbnü's-Sübki, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali eş-Şâfiî (ö. 771/1370).

*Şerhu'l-Mekâsîd*²¹⁰: Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390).

*Şerhu'l-Mevâkıf*²¹¹: Seyyid Şerîf el-Cürcanî (ö. 816/1413).

Ahaveyn'in *es-Seyfü'l-meşhûr* adlı eserinde verdiği bilgilere göre zındığın öldürülmesinde ittifak vardır. Sadece tövbesinin kabul edilip edilmeyeceğinde ihtilaf bulunmaktadır. Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ*'sında Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan gelen rivayetler çelişkili ise de Hanefî kaynaklardan *Fetâvâ-yı Bezzâziyye*'de "ister yakalandıktan sonra, isterse yakalanmadan önce olsun tövbesi kabul edilmez"; *Fetâvâ-yı Kâdihân*'da "Yakalanmadan önce tövbesi kabul edilir, yakalandıktan sonra edilmez."; *el-Mültekatât*'ta "Tövbe etse de tanınan zındık ve ilhada çağırın kişi öldürülür." ve *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta ise "En sahih olan görüşe göre zındığın tövbesi kabul edilmez." denmektedir.²¹² Ahaveyn'in yaptığı bu rivayetlerden şu sonuç çıkmaktadır: Hanefî mezhebine göre zındık öldürülür, ancak yakalandıktan sonra tövbesi kabul edilmemekle birlikte yakalanmadan önceki tövbesinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler vardır. Ahaveyn'in daha sonra yaptığı nakiller de tövbenin kabul edilmemesi yönündedir.

Gerek Efdalzâde'nin ve gerekse Ahaveyn'in risâlelerinde Hanefî fıkıh literatüründen yapılan iktibaslar zındığın tövbesi kabul edilmeden öldürülebileceğini göstermektedir. Her iki müellif de dönemin genel yönelişine uygun birer âlim tipi çizerek konuları ele alırlar. Bilindiği üzere bu dönemde fikhî bir konuyu inceleyen âlim, dinî hükümlerin ilk kaynaklarına, yani Kur'ân-ı Kerîm, sünnet, icmâ ve kıyâs delillerine başvurmaz; sadece dört mezhep içinde ortaya atılan görüşler çerçevesinde konuyu ele alır ve sonuca varmak için muteber gördüğü kendi mezhebine ait kaynaklardan, belli bir doğrultuda anlaşılacak biçimde nakiller yapmaya çalışır. Üstelik bu kaynaklar genellikle mezhebin en eski kaynakları da değildir.

210 Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, V, 227, 230. İlginçtir Molla Ahaveyn zındığın tanımı ile ilgili Teftâzânî'nin açıklamalarına yer verir, ancak onun "Münâfik ve zındığa İslâm ahkâmı tatbik edilir." (hükümü'l-münâfiki ve'z-zındıki icrâtu ahkâmî'l-İslâmî) cümlesini görmezden gelir. Bk. Teftâzânî, a. e., V, 230. Teftâzânî'nin öğrencisi Hanefî âlimlerden Alâeddin el-Buhârî'ye (ö. 841/1438) göre de zındık ile mürtedin hükümleri aynıdır ve kendilerine tövbe teklif edilmesi vâciptir. Tövbe ettiği zaman şeriata göre tövbesi makbuldür ve tövbe ettikten sonra mü'minler cümlesine dahil olacağından kanı helâl olmaz. Bk. Alâeddin el-Buhârî, *Ma'rîfetü'z-zındık min gayrih*, vr. 8a-b.

211 Ebû'l-Hasan Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcanî, *Şerhu'l-Mevâkıf* (nşr. Abdurrahman Umeyra), Beyrut 1997, III, 599.

212 Seyyid Şerîf, a. g. e., III, 599; Ahaveyn, *es-Seyfü'l-meşhûr*, vr. 331a; Ocak, *Zındıklar ve Müthidler*, s. 342.

2. Hukukî prosedür, Hanefî mezhebine uygun hale getirilmiştir. Zira Osmanlı devletinin resmî mezhebi olan Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanîfe'nin zındığın tövbeye davet edilmesi gerektiği şeklindeki görüşü mezhep içinde güçlü rivayet olduğu halde, bu davada ondan gelen zayıf rivayet esas alınmıştır. Molla Lutfî'nin hasımları klasik Hanefî literatüründe yer alan farklı rivayetleri geçersiz kılmanın yoluna bakarak muhtemelen dâva öncesi sultandan konuyla ilgili bir ferman çıkartmışlardır. Nitekim Sultan II. Bâyezid diğer hukuk davalarında Hanefî mezhebi içinde güçlü rivayetlerle amel edilmesini, ama Hz. Peygamber'e hakaret ve zındıklık konularında ise güçlü-zayıf her türlü rivayetle amel edilmesini emreden bir ferman yayımlamıştır.²¹³ Ocak'ın bizzat kendisinin tercüme ederek kitabına ek olarak yayımladığı Molla Ahaveyn'in risâlesinin sonunda yer alan bu ferman dikkatinden kaçmış olmalıdır.

Osmanlıda uygulanan muhakeme usulü prensiplerine göre Hanefî mezhebi içindeki bir zayıf görüş şu iki yolla güç kazanır:

a. Emr-i sultani (ferman): Kanunnamelerde kadıların Hanefî imamları katında muteber olan görüşlere göre hüküm vermeleri umumi prensip haline getirilmiş ve bu durum kadı berâtlarında belirtilmiş, ancak para vakıfları, icareteynli vakıflar ve gedik usulü gibi bazı konular fermanlarla istisna tutulmuştur.

b. Kadı hükmü: Doktrinde İslâm hukukçularının farklı görüşlere sahip oldukları konularda hakim bu görüşlerden birine göre karara bağlayıp imzaladığı hüküm geçerli ve kesin bir mahiyettedir. Bu konuda İslâm hukukçuları arasında ittifak vardır.²¹⁴ Sultan Murad (cülusu: 825/1422) zamanında yaşanan bir olay Osmanlı kaza sisteminde zayıf kavillerin fonksiyonunu göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Bursa kadısı Molla Yegân'a verdiği bir hükümden dolayı Molla Fenârî'nin oğulları tarafından itiraz edilir ve "Senin hükmün birçok kitaba muhaliftir." diyerek kitaplardan nakiller yaparlar. Bunun üzerine Molla Yegân "İmâm Züfer müctehidlerden mi?" diye sorar; "Evet." cevabını verirler. O da "Ben bu davada maslahat gereği onun görüşü doğrultusunda hüküm verdim; hükmü bozmaya gücünüz yeterse bozun." deyince hepsi zayıf görüşün hükümle güçleneceğini bildiklerinden şaşırıp kaldılar.²¹⁵

213 Ahaveyn, *es-Seyfü'l-meşhûr*, vr. 334a; Ocak, *a.g.e.*, s. 347. Bu nüshada sultanın ismi belirtilmemekle birlikte Şehid Ali Paşa nüshasında (nr. 942, vr. 118b) sultanın adı Bâyezid b. Sultan Mehmed Han şeklinde açık biçimde yazılmıştır.

214 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 316; Sadruşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî, *en-Nukâye (Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi'n-Nukâye* içinde), Beyrut 1997, III, 121-122.

215 Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik*, s. 79-80. Ancak bu hükmün daha sonraki Osmanlı uygulamasında kısmen kısıtlandığı görülmektedir. Nitekim Ebussuud Efendi "Esaht-ı akvâl ile amel eylesin deyü berâtında mukayyed olan kâdî, kavli-i zaif ile amel eylese, hükmî nâfiz olur mu?" sorusuna "Gâyet zaif olıcak olmaz." diye cevap vermiş; "Zeyd-i kâdî bir kavli-i mercühun delilinde kuvvet fehmi edüb kavli-i mezbûr ile hüküm eylese, şer'an hükmî nâfiz olur mu?" sorusuna da "Kâdî, edille ve ahkâmın tefâsiline vâkîf ulemâ-i izâmdan olmayıcak olmaz." diye cevap vermiştir. Bk. *Ma'rûzât*, IV, 50.

Molla Lutfi hâdisesinde bu iki usul de tatbik edilmiş gözükmetedir. Öteden beri şahsî sebeplerle Molla Luftî'ye dış bileyenler, Sultan Bâyezid'den mezkur fermanı aldıktan sonra mizansen bir olayla dâva açtıklarında artık yapılacak bir şey kalmamıştır. Çünkü şahitlerle zındıklık bir kez ispatlanınca sanığın itirazının ve tövbe etmesinin bir anlamı kalmamaktadır.

Hasımlarına göre Molla Lutfi kendisi zındık olmayı hak edecek söz ve davranışlarda bulunduğu gibi, isnat edilen zındıklık sadece kendisiyle sınırlı kalmayıp bu zararlı düşüncelerini etrafındaki insanlara da yaymak suretiyle halkı sapıklığa sevk ederek ifsat etmekteydi.²¹⁶ Nitekim hasımlarından Ahaveyn "Pisliğe batmış zayıf akıllı bir grup öğrenci ve kötülüğe bulanmış yarım akıllı cahil bir taife ona takıldı. Verdiği zarar neredeyse insanların çoğunluğunu azıtacak kadar güçlüydü." diyerek olayın yayılma eğilimi içinde olduğunu vurgulamıştır. Molla Lutfi "Aşere-i Muhabese" denilen ve belli konularda görüş birliği içinde bulunan onlu grubun elebaşısı idi. Buna göre Molla Lutfi birçok Hanefî kaynakta tövbesi kabul edilmez suçlu olarak nitelenen "dâî zındık" kategorisine konularak geçmiş ulemeden pek çoğunun manevî desteği de alınmış olmaktadır.

SONUÇ

Molla Lutfi dinin esaslarından biri olan namaz hakkında hakaret içeren bir söz (Namaz kuru eğilip kalkmadan ibarettir.) söylemek ve kaynaklarda açıkça zikredilmeyen dine aykırı bazı düşüncelerini yayarak halkı ifsat etmekten dolayı zındıklık suçlamasıyla idam edilmiştir. Söylediği iddia edilen söz, fıkıh literatüründe küfür diye nitelenen dinin temel esaslarından birini hafife alma kategorisine girmektedir. Molla Lutfi günlük yaşamında Müslüman gözüken, dinin gereklerini yerine getiren bir kimse olmak hasebiyle –yine iddialara göre– gerçekte gizlediği inancını bu ve benzeri sözlerle dışa vurmuş olmaktadır. Dolayısıyla Müslüman gözükerek küfrünü gizlemesi bakımından zındık tanımına uymaktadır. Küfür sayılan sözünü ders esnasında ağzından kaçırdığı ve buna orada bulunan öğrencileri tanıklık ettiği için cezai kovuşturmaya kapı açılma imkânı doğmuştur.

Mahkeme heyeti açısından ise Hanefî mezhebinde zayıf da olsa zındığın tövbeyle davet edilmeden öldürülebileceğine dair bir rivayet mevcut olduğuna ve sultanın zındıklık konusunda Hanefî mezhebi içinde güçlü-zayıf her türlü rivayetle amel edilebileceğine dair bir fermanı bulunduğu göre Molla Lutfi mahkeme huzurunda suçunun şahitlerle ispatı için yargılanıp cezaya çarptırılmayı hak etmektedir. Şahitlerin tanıklıkları bulunduğu için de suçlunun suçunu inkârı usul hukuku açısından geçersizdir. Neticede idam hükmü bu yasal çerçeve içinde son derece mümkündür. Bu bakımdan bu hâdisede Hanefî mezhebi aşılarak başka mezheplerle hüküm verildiği iddiası savunulabilir bir iddia olarak gözükmemektedir.

216 Ahaveyn, *es-Seyfû'l-meşhûr* (trc. Ocak, *Mülhidler ve Zındıklar* içinde), s. 346, 347; Aşık Çelebi, a.g.e., vr. 105b-106a; Kınalı-zâde, *Tezkiretî'ş-şuarâ*, II, 828, 829.

Osmanlı hukukçuları muteber saydıkları fıkıh eserlerine bakarak dâva konusunda bir karara varmaya çalışmışlar, fıkıh kitaplarının yeterli olmadığı noktalarda ise padişah fermanları ile gedikleri doldurmuşlardır. Böylece hasımları hukukî zeminini inceden inceye bir ağ gibi örerek Molla Lutfî'yi yok etmeye adım adım ilerlemişlerdir. Mamafih Müslüman mezarlığına defnedilmesi, onun idamı hak ettiği konusunda çağdaşlarını bile ikna edemediğinin en büyük kanıtıdır. Nitekim kendi çağında ebced hesabıyla düşünülen tarihlerde ve kendisinden söz eden tarih kaynaklarında çoğunlukla “şehid” diye anılması bunu teyit eder.²¹⁷

Ne var ki makalemizin başından beri vurguladığımız gibi, Hz. Peygamber ve ilk halifeler döneminde ceza hukukunun konusuna giren bir suç olarak bile görülmeyen zındıklık, tarihî ve sosyal sebepler neticesinde ictihada dayalı olarak “tövbe kabul edilmeden idam” gibi son derece ağır bir suç haline dönüştürülmüştür. Bütün bunlar ortaya koymaktadır ki bu hükmü aynen benimseyen Osmanlı hukuk sistemi asıl kaynaklarla irtibat kurmadan sadece yerleşmiş hukukî normları hayata geçirme noktasında odaklanmış ve geçmiş hukukî doktrinin ihtiyaçlara imkân vermediği bazı konularda da destekleyici fermanlar ve şeyhülislâm fetvalarıyla uygun kanunî yollar üretilmiştir. Bu davada şayet hiç değilse en eski Hanefî kaynaklarda ortaya konan mezhebin konuyla ilgili yaygın anlayışı benimsenmiş olsaydı, Molla Lutfî'nin şehâdet getirmesi ve kendisinde zındıklık ve ilhâd vasıflarının bulunmadığını belirtmesi, mahkeme heyeti tarafından tövbe olarak değerlendirilmek durumundaydı.

---

217 Lâmîf Çelebi ise Farsça olarak kaleme aldığı bir kıtada Molla Lutfî'nin zındıklığını kabul eder görünmektedir: “Âdil hükümdar Sultan Bâyezid'in kahrından korkan fitne köşeye sıkışmıştır. O, ilhâd suçlamasına maruz kalan Deli Lutfî'yi hapsedti. Onun tarihi Hak tarafından şöyle ulaşıyor: Mülhid Lutfî zindanda esir oldu.” bk. Âşik Çelebi, a.g.e., vr. 106a; Ocak, a.g.e., s. 216.